

Нашъ дидъ и пипъ.

о дидъ—голова! Прехорошый, прерозумный, про старовыну вамъ роскаже, говиркый якый!... Тамъ и одніи чарочки доволи. Винъ литомъ у пасици сыдыть.

Иестъ у його дви невестки,—зъ двома жонатымы сынами винъ и живъ: у старшого нема дитей, а у меншого цила метка — ажъ пъятирко! Винъ сю й невестку и сына бильше любыть. Вона жъ, Боже, якъ йому догожас; а винъ онучятокъ своихъ такъ уже жалует! Оце тилькы видъ грудей одлучать, такъ уже воно видъ дида й никуды, — спыть изъ имъ укупи, покы друге пидросте; тилькы невестка одлучыть, дидъ уже бильшенького видъ себе видстановыть, а другого бере. Оце ждуть дида зъ пасики (харчивъ не стане); отъ, невестка й каже дитямъ: сьогодни, диточки, дидъ буде. Отутъ уже й скокы й боки.

Отожъ невестка пйде на базаръ, рачкивъ купыть, рыбки; напече кнышивъ, пырижкивъ, буцкывъ и плескачивъ, кашы наварыть и борщу прыстановыть, — стилько того всего наварыть, що мовъ громады сподивається,—и дитямъ не дасть, усе въ комору поховае: „Нехай, диточки, дидови буде.“—Прыйде дидъ, диты його зустрічаты: „Диду!

вамъ маты всего наготувала, и крышечкы намъ не дала". Дидъ ажъ зайдеться: „Якъ такы дитямъ не давала?!"

Выймае и дае имъ меду, жалуге ихъ дуже; ложечокъ наструже, ночовочокъ. Писля прыгры, якъ мае часть, то заразъ дбае для нихъ. Да жалуге жъ дида и молода невестка! Увечери йому сама й чоботы зниме: „Ляжте, тату, да видпочыньте!" Постилъ йому постеле, голову йому змые, вычыше. А та стара—тамъ така грыза невестка, така загорьована! Оце росердыться на дида: „Роздильте и роздильте насъ,—каже,—не хочу я наймычкуваты. Вы ту любите кращъ за насъ. Выкыдайте насъ хочъ пидъ тынь, а роздильте."

Якъ почалы дилыты, якъ стали лайкуватысь за тую диленыцю, щобъ и лышня ложка не перейшла! Виддильысь, прыйшло свято. Отъ, жде дидъ сына й невесткы зъ пирогами на святъ-вечирь... нема! не йдутъ. У дида серце болить: йому жъ и того жаль. Жде винъ другой день,—нема; третій—нема, а хата ихъ блызесенько.

Прыйшовъ пан-отець зъ молитвою (а винъ зъ симъ дидомъ и хлибъ-силь водылы), здывувався батюшка, що дидъ такый непрывитный: зхыльвся надъ стилъ и не зтынетъся, мовъ прыснопыло його.

— Що це такъ нахмарыло? Чого такый сумъ на твоєму чоли, диду?—Позырнувъ пипъ очыма по хати.—А диты були въ тебе святкамы?

— Зъ симы живу, то й були; а ти...—Тилькы скинувъ дидъ очыма на той кутокъ, де ихъ жытло.

— Заразъ ихъ поклыкаты! Не подобае такъ робыты.

— Нехай уже зъ имы мыръ говорить, батюшка,—оби-зався дидъ.—Сотворите молитву та йдите зъ Господомъ Богомъ; а то воны васъ зашляють.

— Ни, пидожду: не по Божому роблять.

Небожатко послали по дядька. Не йде ни сынъ, ни невестка; а тымъ часомъ дидъ згадуе, якъ винъ жывъ изъ своею старою, що одно на одного и разу не сказали й *ты*:

— И вы такы, шануючы васъ та й Бога, батюшечка, жалуйте свою стару и не кажитъ на *и* *ты*; вона у васъ гарна, трудяща и подилюща; и молодыци похваляються, що вона обиходлива зъ народомъ: и совить, и прывить дасть, и звичай наши поважае... А тутъ, недалечко, у Нехворощахъ, у одному сели, йесть попада молодя; *и* и ганьбы не можна великою даты; вона, невроку *и*, и хороша, и хазийовлива, да зъ людмы вдачи не мае якъ обійтыся. Люде до *и* не прыхыляються; чы хореба яка, зилля якого треба (хай не здається!), чы якои порады треба,—обійдуть *и*; и матушкою *и* вельчаты не хочуть. Якъ *и* матушкою вельчаты, колы вона ходыть простоволоса? головы не покрыве! Се й наши дивчата одружяться, да не вподобавшы замижжя, очипкы зъ себе, та будуть волоссемъ свитыты; а колы ты *и* скажешъ, вона на матушку й здається... А стари тожъ обижаются: прыйдешъ, кажутъ, изъ панахыды, прынесешъ паляницы... ажъ соромно *и*, простоволосу, матушкою звельчаты да ще якъ почне кривытыся: паляницы *и* саломъ пахнуты!.. Уже жъ вона не вашій ривня. Таке-то у насъ повелось не до речы народови. Йе нопади,—сказано—якъ ясочки, якъ посланыцы Божи. Выйде, и замовыть, и посадить, и порадыть и пысьма прокаже, и болящому поможе, и чарочкою не обійде. Се й людямъ у жадобу, и Богу негнивно.. А та ни пятыночки на мырь. То вже жъ, якъ и батюшка *и* покличе запомогты йому що, послухаты: воза поладнаты, або-що, то наиздытыся! И зъ ворить не выиде, уже й розсыплеться.

— Эге, диду! буває. Спасыби: мене мои паряхвіяне поважають. Ты зъ першыхъ: отъ и мою пасичку держышъ. Спасыби имъ: толокою синце впоралы.

— Дакъ и вы жъ, батюшко, не такъ, якъ инши...

— Гаються жъ твои диты!... А пійдите скажите, що, мовъ, батюшка қлыче до хрста прыложытись.

Прийшли диты.

— Прыкладайтесь до хрста, а теперь идите до батька—покыньте свою непевну гаду.

Вони стали браты суперекы, а батюшка веливъ покорытись дидови.

— Батько мене не люблять,—невистка видказуе.

— Дурко, дурко,—каже дидъ,—чымъ же я тебе зоби-
дывъ? ты до мене така непрыхлына. Звисно, я тамъ бильше
впадаю, тамъ дитей кутокъ; а вы, спасыби Богу, маєте.

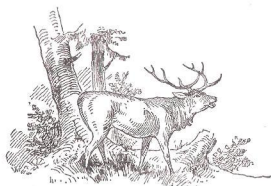
Сынъ у руку цилуе батька: „И мене,—каже,—не жа-
луєте, тату; до насъ обохъ вы якось не прыхыляетесь, мы—
одризана скыба видъ хлиба.“

Батько ажъ затрясся.

— Сыну, не гнивы Бога! Чы сіеи пучкы виддтаты, чы дру-
гои,—однаково болитыме: такъ и ты мени дорогой. Згадай
торишни роки, побыванне мое вкупи зъ старою за тебе!
Якъ тебе забралы въ москали, струсонулы мы все село: зъ
найомцямы все клопоталысь; сотъ чотыри убылы мы, або й
бильнъ. Ни одного спокійного ночивля не малы мы, покы
тебе вызвоылы. Я бигавъ за найомцямы, маты слизьмы
зголовъе облывала, замирала зъ жаху,—що, може, тымъ-
часомъ, якъ мы тутъ клопочемось, тебе вже пострыглы. Що
придбалы мы, усе за тебе постановылы. Чы ты не згадуешъ
тыхъ часивъ, якъ я зъ матиррю, уже черезъ два мисяци,
выскидавши найомця, прыбиглы до начальства и, пидйиздо-
чы, пидъ село, якъ вона, побачывшы тебе уже на муштри,
зомлила; послы—якъ вона радила, плакала и прыказувала?!
„Я жъ,—каже,—думала, сыночку, що я тебе прыкопала.“
Якъ вона за тобою побывалася! може соби й вику збавыла...

Дежъ мы тебе не жалуемо?!... А тилькы у васъ усякого дозвилля, а тамъ дитокъ кутокъ, та ще й дивчатка. *Сыны принесутъ, а дочкы й улы рознесутъ...* Не варикай, снночку, зрозумій мое правдыве слово.

Посли сього диты помырылися, батюшка молитву сотворывъ,—и силы диты вкупѣ обидаты.

Домонтарь.

Грыцько Шугай живе собі на свити, мовъ на весилли гуля! Жинка въ його добра: чы що не такъ, то дуже й не змагалась,—абы зъ ласкою озався. Ридко воно такъ трапляється, що чого забажашъ, такъ и зробиться по твоему. Хто хочъ трохи поживъ на Божому свити, то се добре знае, а найбильшъ у такому дили, якъ коханне; а й надто жъ то въ коханни винчаному. Грыцько Шугай щасливый бувъ, нижъ у казци сказаты. Покохавъ дивчыну щырымъ серцемъ, и тыхо собі, до любовы, и побрался; ниhto имъ на дорози не стоявъ, ниhto и не позавыдувавъ, бо пара якъ разъ прыпала. Жывуть собі тыхо въ холодочку, мовъ у ярочку.

Хатына ихъ, середъ зеленои лошыны, билие якъ лебедькъ на води проты сонця.

Утонуло въ запашному лиси маленьке зелене кругле подвиръе Грыцькове Шугаеве. Кругомъ його, мовъ захистъ, високий дубовый лисъ, а помижъ дубомъ береза, лыпына, клынына. Коло двору въ одному мисти тильки йсть прогалына билиа цырыны, якъ выйдешъ за ворота да за цырыну, такъ и розійдутся въ обыдва боки проты тебе весели нывы, а

на горбочку притулылась убоженька церкивця. За нею видко тильки сами дымари села Нехворощивъ та журавля зъ попового колодизя. Хочъ заховалось за церквою село, та не закрыло видъ Грыцька Шугая—що въ йому є найкращого; у йому джерелястий, крынычастый ставокъ, що пидійшовъ пидъ саму горбовину церкивци и высвичує въ соби, якъ у дзеркальци, стареньку похыленьку церкивицю зъ їи трьома главамы (таки вони стари, що вже здаються сушенымы въ по-нели грушамы) и трьома чорнымы хрестамы.

Зъ одного жъ боку церковня горбовина, а зъ другого повыходылы зъ села до ставу зелени, сывувати вербы, та й позхылялысь коспцями въ воду. Тутъ утятя плетуться, и гусы ккекгечуть; молодыци, дивчата попидъ вербама, въ холодочку, зъ жлуктамы золять, на кладкахъ зъ працями по-лотно, билле перуть, писень спивають, а деяки коло казанка. А дитворы скильки збереться зъ усього села! весели таки, въ билыхъ сорочечкахъ. Тутъ усяки игрыща позаводять и „покачуся-повалюся,“ и „куци-бабы,“ и „въ ворона“, и „въ короля“. А деяки зъ колыскамы на верби гойдалыся. Тутъ и гусенятка жовтенькыи ходылы й плавалы: якъ яке выдереться на беригъ да у трави заплутається та й поко-тяться, якъ яблущко. Який веселый крыкъ оддалекы чуты,—справди весняный! Се такъ за воритьмы, якъ выйдешъ за цари-ну. А вернешя у двиръ—тихо такъ усюды; тильки соло-вейкы спивають... такъ душу твою й займає! Гарно иншому доведеться на свити жыты... а чомъ не всимъ?...

У Шугая и въ його жинкы Палажки була ще тильки перва дытина въ колысци. Грыцько соби бувъ хазяинъ хо-рошый, не то щобъ заможный, а такъ, поздоровъ, Боже, и всякому: було и на вбогого старця. Лышкы тилькы не зале-жувалыся. Не вродыть Богъ—позычыть винъ людянь и на сійбу, а тамъ Богъ ще й билыше верне. Товаръ у кого за-

хоріє,—уже винъ свій пидставить. И самъ голоду й холоду не знає, бо й його люде зарятовувалы, якъ чымъ треба. Зъ молоду, бувшы парубикою, чумакувавъ, а якъ одружывсь, такъ и сивъ на обмилъ: сказано, жинка якъ той каминь за плечыма. Та й любывъ же бо такы свою Палажку! уже сказаты, що любывъ!

Отже не дали добри люде всидиты. Не люблять вони, якъ уже кому вельмы добре въ господи: лучше й не хвалысь, колы хочешъ сидиты дома безъ клопоту. Пидмовылы, кажущы, люде Грыцька Шугая зновъ до чумацтва. Винъ и справди наче ще вырись, хочъ и такъ величнього бувъ зросту. Сказано—широке поле почувъ. Отъ, налаштувавъ соби паровыщо таку гарну,—перву на все село! лушни мережани, колеса штучно повыточувани, ярма зцяцьковани, якъ на видданню у дивки сорочка. Молода жинка все йому зпорядыла: буханцивъ напекла, сухаривъ мишечокъ насушыла, сала, солы, крупивъ положила. Грыцько нову мазныцю почепывъ, пугу зпливъ зъ новымъ реминцемъ, пужално зъ бересту выризавъ и помережавъ, зпорядывъ казанокъ. Усе якъ слидъ знярядылы, выйихала мажа зъ двору, мовъ молода выйшла зъ посаду.

Тилькы Палажка мовъ мерця оплакала: блида, блида, и губъ не розципить. Чы робить, чы ни, а все мовъ питъ чохлою втырає, и первачечка не веселыть; доня плаче, а вона колы-не колы попхне колыску, за вервечку. Та й Грыцько щось ходыть мовъ сплутаний; усе кречке, мовъ що переважкє пидіймає. Тилькы мажа його, якъ квитка, красуеться се редъ двору.

Отъ уже чумаки зъ усього села змовылись у якому упрузи выйиздыты на шляхъ за село, пидъ вербами, надъ ставкомъ, проты церковкы, дождылаты одно 'дного. Паровыщъ изъ десять зъ одного села набралося. Сила и Палаж-

ка зъ немовляткомъ и зъ чоловікомъ на паровыцю, пойихали до чумацького гурту. Сумує Палажка, а Грыцько вже будимъ то й ничого: не хоче показаты передь товариствомъ, що й його душу туга розбира.

Зйихалось товариство; жинкы кожного провожали; дивчата деякы назырцемъ выглядали зъ левады: може у котрои й любый козакъ бувъ у тій валци. Помолывшись до церкви, выпылы зъ жинкамы по чарци, бо въ дорози не велыть законъ бильше пыты; попрощались, промовылы дружни остатни речы, хто свой матинци, хто своему подружжю, хто й такъ зитхнувъ. Помолылысь ище разъ, попрощалысь ище разъ; замахнулысь пугы, и рушылы паровыця за паровыцею зъ пидъ холодочку, повагомъ-повагомъ, на шырокий шляхъ.

Одйихавшы гоней зо трое, зупынылысь чумаки коло Гандыберъ-могылы. Бувъ колысь великий воинъ Гандыберъ, що оборонявъ усю Украину; то йому високу могылу насыпано, дарма, що винъ умеръ ченцемъ у Трахтомырови. Такой тоди бувъ звычай. Оце жъ тутъ зупынялась чумацька валка кожного разу, що выиде зъ села, отаборювалась и розпочынала вже нибы жытте бурлацке. Жинкы, що провожали чумакивъ, здавались тутъ людмы чужымы. Чоловикы до ныхъ не озывались, а мовчки, мовъ ти заporожци-самитныкы, заходылысь коло свого дила поратысь. Хто важныци видвѣязувавъ, хто волю выганявъ за табиръ у поле, хто збиравъ попидъ вербами цурупалкы, хто таганокъ готовывъ.

Се жъ усе робылы молодыкы, сказаты бъ джуры козацкы, а жонати чоловікы тымъ часомъ стали въ ради кружка и обрала зъ мижъ себе отамана. Ся честь прынала Грыцькови Шугаеви, дарма, що въ ради було багацько людей старыхъ и поважныхъ. Тоди Грыцько звеливъ розислаты на

земли свій кожушокъ новенький, узявъ гречаного борошна зъ своихъ сакивокъ, що на війи коло мажы высили, и своими отаманськими руками замисывъ тисто на галушкы. Плакала гирко, дивлячысь на його, молода жинка: що вже нибы въ його нема ни сем'и, ни роду, нибы вже винъ десь, за Порогами, розмовля зъ буйными витрамы та зъ сызымы орлами!—Ни одніи жинкы не допускалы чумаки взятысь и за холодну воду: самы й вечерю вариылы, самы й ложки подоставалы и въ корякъ зъ казанка напылы, самы й вечеряты силы. Тилькы вже по вечери не вытерпилы чумаки, не додержалы давнього звичаю, почалы ще разъ изъ жинками прощатися. Сказано: чумаць—не козаць и чумацький табиръ не запорозька Сичъ. Отъ же важка була розлука нашихъ прабабокъ-козачокъ изъ чоловіками, та й чумацтво жинкамъ не солодке.

Мовъ по той бикъ моря зоставыла Палажка свого Грыцька. Тилькы й чути було, якъ хтось у табори спивавъ на честь козакови Гандыберови кобзарську думу:

Ой полемъ, полемъ Кылійськимъ,
Бытымъ шляхомъ Гордынськимъ...

Палажка такъ и вдарылась у груди, наче справди іи Грыцько, мовъ той Гандыберъ старосвицький, гуляє зъ козаками пидъ тымъ страшнымъ турецькимъ городомъ Кылією, звидкиля йшовъ татарський шляхъ на Вкраину. Молодши розважалы іи: „Прывикнешъ“, кажуть, „якъ и мы попрывикалы. Се тобі такъ тяжко, що вперше. Та й що воно? Чы того було зъ нашими бабами та прабабами за козацтва! Теперъ хочъ татарва не набигає; а тоди наши, було, пійдуть Кыліи добувати, того гнизда ворожого розоряти, а орда тымъ самымъ шляхомъ лине до насъ у гости. Твою пра-

бабку молодую вхоплено, видь первои дытны: нехай Богъ боронить таке й чуваты, не то очыма вбачаты!“

Вернулася Палажка додому зъ дытыною; тамъ и тамъ, куды ни гляне — Грыцьковы одежа лежыть. Наче хто за серце стысне Палажку, а жалитесь ни на-що; хочъ и лыхо да тыхо. Не зобижена, не зунужена. Тамъ шапка Грыцькова, тамъ кресыво, тамъ ремня пиматочокъ, тамъ гаманецъ ще й не дошитый. Згадала вона, якъ винъ и сыдивъ, якъ и говорывъ и що говорывъ,—и такъ у своихъ думкахъ наповняла гомономъ свого чоловіка свою душу, що ажъ гиркымы облылася и впала на пиль. „Колы жъ,“—думае,—„люде бувають безъ горя? Хочъ и тыхо, а все такы лыхо“. Серце такъ ные, въ хати сумно, скризъ землю бъ пишла; не хочеться за дило взятись, наче не йи рѹкы,—усе такъ неспирно, недотепно роблять, якъ ты панщане, мовлявъ, и не знае що до чого,—такъ журба прышыбла; де той розумъ, де та сыла подилася! Усе зъ собою Грыцько забравъ у дорогу. Дытына Палажчына якъ заснула дорогою, то все спала, покы та й одумалася; почала поратись у хати, порядокъ на завтра наймычци та наймытови даваты, звелила имъ вечеряты, а сама не вечерявши й спаты лягла. И постели соби не послала. Заснула первый сонъ, кыдалась скильки разъ—непокойно такъ, тяжко; snyться, що прощається, хоче вдержаты, да ниякъ не вдержыть, а за слизьмы не одхлыне. Чѹе кризь сонъ скрыть возивъ чумацкыхъ, чѹе останни дружни речы: „Прощай, Палазю!“ Скрыкнула, розмахнула рукамы та по колыспи,—й прокынулася. Прокынулуись, колы жъ нема коло неи никого! Винъ у дорози! и довго, довго його не буде! Видцуравсь и жиикы й дытны. Теперъ винъ не йи; теперъ його семтя—товариство понуре; теперъ його господа—степпы безкраи, його стеля—зоряве небо, його лижка—холодна земля. Яково-то йому, голубчыку моему, у тій дорози буде?

Колы бѣ не сталась йому пригодонька на чужыни!“ Такъ собі, сидячы вночи коло колыскы, думає чумацька жинка небога.

Сидыть, думає, сумує, ажъ справди чуты „гей, гей!“ и скрипѣ колысь, и потимъ хтось наче й до ворить... Кынулася Палажка до викна,—щось мріє. Боржій на себе записку, краєчку нашвыдку пидперезала, выбигла прожогомъ.

— Одчынйй, мое серденько Палазю, одчынйй! Хай йому пекѣ, тому чумакуванню!... Довику не покину тебе зъ дитиною!

Та взявъ та на коліни й пужално поламавъ, да покрутившы, такъ швыргонувъ, що ажъ загуло поузѣ березу.

Обнялись мовчки. Хто кохавъ, хто має серце, той зрозуміє и мовчазни речы... Помогла Палажка розпрягаты воливъ, якъ не цілує ихъ:

— Волюкы мои любеньки, волюкы мои сиреньки, волюкы мои крутороги, гордыне наша, товаришы наши!

Що вона йисты имъ заложыла!

— Якъ вы й на доріжку поночи втрапылы! Якъ вы й кручу въ темряви минулы!

Попрывъязували воливъ коло яселъ середъ двору та й пишли до хаты. Небагато чого треба було въ хату вноситы, недалеко видйихавъ одъ господы, рыбою, силлю мажы не заважывъ...

— Теперъ, Палажко, моя кралечко, николи не покину тебе одыноку,—каже Грыцько.—Хай товариство сміється зъ мене, що я й отаманства видбигъ, що я домонтарь, бабій. Се дурныця! якъ бы на варту куды на військову чату, якъ диды наши да прадиды козакували, зъ Туркамы да зъ Татарами вуйтувались, то побачылы бѣ и мене, який я вдався! помирявъ бы й я, скільки пъядей у кого мижъ очыма й плечыма, може бѣ не згиршъ того Гандыбера! Не квапывся бѣ

я тоди до печи и знавъ бы я свій кошъ; не волюками
 бѣ я почвалавъ, а быстрымъ конемъ, птыцею летивъ бы.
 Здається, козацтво своєї славы николи не зопсувало; де
 треба постояти, постоймо; слава наша не вмере, не поляже...
 Жалкую дуже, що малымъ бувъ, якъ, було, батько стане
 розказувати про того Гандыбера, що винъ вироблявъ надъ
 дуками срібляныками, надъ Ляхами та недоляшниками, або
 про козака Байду, якъ винъ на гаку у турка висивъ, та
 хрыстьянську виру заступавъ передъ безувирами. Зажылы
 наши славы такъ, що ихъ слава ще й нашою стала. А чумаку-
 ванне що? Се не козацтво,—у чумакивъ тильки обрядъ ко-
 зацький. Безъ чумакування можна обійтись. То козацтво
 було дило святе! Хай парубки ходять та вбоги по тыхъ да-
 лекыхъ степахъ, а въ мене хыба дила дома немає? Правда,
 рыбонько? Що жъ? тебе зъ семѣи врывати та тобі печали
 тильки завдати! То инша ричъ, якъ я бувъ одынокий, якъ
 никто не журывсь по мени, та хотилось свиту побачити,
 писень тихъ старосвицькихъ у дорози наслухатысь, про
 давню нашу славу козацьку наговоритись та нажуритись.
 Пийдешъ у поле, думка молодіє, и сумно и весело разомъ.
 Воли—якъ браты; а якъ на ихъ ярма помережани, колеса
 точени, усе доладу, то мовъ я въ дорогому жупани середъ
 отамання бенкетую. Теперъ же мени мыйшъ одъ усього ты,
 мое подружже, та дыгына моя люба. Йесть до кого мени
 слово промовити и кого послухати. Чы не однаковий хлибъ,
 де його заробыты,—абы зарибокъ бувъ чесный, якъ мов-
 лялы мій батько покійнычокъ.

— Я тобі Грыцю, радитиму, якъ своєму оку, — тильки
 не кыдай мене, соколе!—каже обнявши його Палажка, та
 зъ симъ словомъ и поснулы.

II.

Часъ иде та йде. Грыцько й Палажка наче наново почали жыты. Грыцькови дуже не хотилося иты вь чумаки; та якось винъ неначе соромився передъ своимъ товариствомъ, що такъ прылыпъ до свого нешуканого хлиба. У нашого народу сього ридко буває, щобъ хто виявивъ, якъ йому добре зъ любымъ подружжемъ; кожне передъ людьмы татиться зъ своимъ щастемъ. Ни жинка чоловікомъ, ни чоловікъ жинкою не хвалиться. Мовчать, мовъ про скорбь. Отъ и Грыцько не хотивъ з'ясуваты свитови, який у його скорбь дома, та й пишовъ у дорогу, затаившы тугу на серци. Коляшине товариство, крутороги воли, широки степы и сыны туманы далеки — все те сталося йому якось тиснымъ, мовъ кам'яный муръ окружный, непрывитнымъ, немылымъ.

Думка його не розпускала вже теперъ орлыныхъ крыль у тому простори: лынула вона тихымъ голубомъ у захищене кубелечко, у ту билу хатыну помижъ темнымъ гайовымъ оступомъ. Грыцько самъ того не видавъ, якъ винъ любивъ свою свитлычку зъ кимнаткою, свою семью, поky не выйшовъ бувъ оце за село, поky не зныкла зъ його очей Палажка зъ дытыною на рукахъ. Ты бь казавъ—зъ роду винъ и не чумакувавъ: такъ йому здалось пусто и сумно навкругы Гандыберовой степовой могылы. Полягали чумаки попидь возамы спаты, а винъ довго сидивъ на могыли та думавъ, та дывивсь у темряву, чы не блысне йому хочъ искорка зъ того виконця, де сумуе його Палажка. Поты сидивъ та думавъ, поky ввесь увийшовъ у свою думку. Наважывся, збудивъ свого наказного, передавъ йому отаманство, та й вернувся додому. Оце жь, наче на те тилькы й выбрався винъ зъ дому, щобъ довидатысь у свого серця,

де його щастє. Справди теперъ стало йому все въ домивци мылище, любище, ажъ дывувався самъ собі, якъ се йому очы видкрылись.

Палажка собі тежъ не знала, що така їй буде важка розлука зъ чоловікомъ. Вона бачыла на людяхъ сльозы, а сама ще зъ роду такъ гирко не плакала, не сумувала такимъ тяжкымъ сумомъ, якъ тоди вночи. Давала вона собі обитныцю до вику вичнього не розлучатыся зъ чоловікомъ. Безъ його все кругомъ неи потемнило, помертвило. Ихъ хутирь бувъ веселый якъ рай, а й надто тоди, весною, якъ усе попрокыдалось писля довгого сну. Здавалось, и вночи усяка зилынка, усяка пташка, усяка казючка чула свое щастє; здавалось, кризь сонъ усе всмихалось до неи, якъ весела дытына, нагулявшысь на сонечку. Тилькы вона була сумна посередъ свого тихого раю. Безъ Грыцька ии наче въ землю опущено. Дизнала великои тугы, хочъ и не на довго. Тымъ же й вона теперъ бильше радила и кохалась у всьому, що вбачалы очы, нижъ изъ початку жыття свого замижнього. Не видходила видъ Грыцька, и очей зъ його не зводыла, неначе недавнечко побрались. Веселыло ихъ усе въ господарстви такъ, наче наново на свить народылись.

Грыцько въ пасици порядкує. Бжилокъ годує, можнищи рои виддиляє, новеньки улійкы лаштує на нови рои. Сей рикъ коло ныхъ ярны не було близько, то винъ свою пасику далеко й не одвозывъ, а поставивъ за гаємъ, надъ яркомъ, на врочыщи Сододка Вода. Все въ його спирно та гарно йшло: чы то того, що въ його на души такъ було ясно, чы то вже Богъ йому, яко доброму и правдывому чоловікови, спорывъ. Коло уливъ що-ранку обийде, прихыляється, доглядається до всякого, прислухається. Кругомъ ихъ пообкошує, сухе пооббирає; тымъ часомъ нови ули струже, зпоряджає. Дида старенького до себе прыйнявъ,

усе до його гомонить, радяться, що колы лучше робыты въ господарствѣ, чы ораты, чы сіяты. Винъ любывъ старистѣ не такъ, якъ инши селяне, що й ридного батька поты слухае и поважае, поky той пры сылахъ. Увечери зъ дидомъ кулишу зъ саломъ на вечерю наварять поузь пасики въ ярочку. До ихъ попрыходять Палажка зъ дытною, наймычка й наймытъ. Иде въ ныхъ весела вечерня розмова. Про все переговорють, якъ що краще зробыты, де якъ по людяхъ бачылы, чулы про господарство, про порядкы, або коло скоту, коло хлиба святого.

Веснянокъ уже по селу не чуты. Дивчата петривнихъ заводять. Птыцы затыхлы по своихъ гніздахъ у пуши, а дѣяки уже й дитокъ повыводылы; метелыкы, шершни, чмили, бабкы, коныкы снують, гудуть, чечекають. Сонечко уже й добре прыпика. Палажка сорочки то-що востанне пере зъ наймычкою. Настыгае кыпуча праця, настыгае косовыця; а тамъ пійдуть жныва, до самой осени прыкrotnie дило. Хазяйки въ Нехворощи позбиралы зъ берегу понадъ ставкомъ полотна, що зъ весны билилы; ни колысокъ, ни дитей не стало выдко; все село потягло на синожать. Зибравъ и Грыцько толоку. Напакувалы цилу мажу хлибомъ та паляницямы, таранню, чехонню та всякымы харчама, положиы на визъ чымале барыльце й горилкы, та й пойихалы зъ косарямы вси до-душы, зоставившы хату на дида, щобъ называвъ, сыдячы въ пасици. Грыцько мижъ косарямы передъ вивъ, а Палажка зъ наймычкою коло стравы косарської поралась. Дытынка вже коло неи лязыла по трави й дыбкы мирялась. Весело позывавъ сюды Грыцько, доходячы ручки.

Бувъ винъ соби чоловикъ такои вдачы, що у всьому кохався. Клепанне кись йому писнею здавалось, а важка трава, лягаючы покосама, шептала йому якусь предьвну казку, мовъ дытныи. Зполохнуть косари перепельцю—и те

його тишять, забавляе; почервоніє коса видь половныць—винь и тымы веселиться, дякуючы въ серци Богови святому за його благодать. Кругомъ косаривъ розливаються трав'яни пахощы, наче Господне кадыло. Все воно въ тихій души Грыцьковій озывається щастемъ. Йе таки дүшы на Вкраини! не вся вона сумомъ огорнена, не все въ їй попсовано ворожымъ духомъ нелюдськимъ! не до всього винъ добравсь, та й не добереться во вики.

У недилю надъ вичиръ двинулась на Грыцькову синожати нова толока. Грыцько самъ бувъ за погоньча. Палажка зъ дытною у першому ряди, а за нею дивчати зъ граблями скільки мажа здержала. Молоди та весели. Якъ толокують, то гарно й убираються. Такъ якъ квитовникъ сидили дивчата, повбирани въ стрички та въ квитки. Їихали спиваючи черезъ село. Мажа Грыцькова ще разъ выступила поважно любымы волюкамы. Краще молоденького чумакування було Грыцькови домонтарство зъ любымъ його подружжемъ. Дытынка уже чымаленька якъ квиточка сыдыть на вози.

Зъ понедилка пійшло дило своимъ робомъ. Зъ одного кинця докошували, а зъ другого гребци греблы; а потимъ чоловіки копыци зтягали, а дивчата греблы. Часть у ихъ летивъ необзырь; и погреблы, и покопылы, и въ стоги поклали за доброи годины. За такую послугу гребцивъ и косаривъ шанували добре, — що вславылась господа Грыцькова Шугаева по всьому селу Нехворощи.

Оце жъ одно дило кинчали, а друге настыгало.

III.

Настыгало: полотте по городахъ и въ поли на щеници, дали брали льонъ; а тамъ и ячминь почавъ колось

выкидаты. Зозуля охрыпла. А тамъ жыта закрасувались. Чоловики почалы вивсы косыты та ранни гречкы. Жинкамъ же треба було ще й конопли браты, мочыты матки, щобъ терты за литнього сонця. Тежъ безъ чоловікивъ не обійдеться, бо треба й одвезты й привезты. Того имъ и праця любя, що все вкупи.

Диждалы й жнывивъ, покидали й жинкы й чоловіки уси свои роботы передъ жнывама. Хто столярывавъ, або тесавъ дерево, споруджуючы нови млыны, чы будынкы, то й столяри й тесли покидали свои заробиткы та йшли „святого хлиба“ жаты. Ничого нема важнишого надъ жныва въ народу. Хто бъ самъ не бувъ на жнывахъ, той бы здавався вже й не господаремъ, а захожымъ якимся. На що вже ковали та мирошныкы, и ти покидають у жныва свое ремесство. Така жинка, що сама видбувала бъ жныва, мала бъ себе за вдову; и народъ бы ганывъ за се чоловіка, що винъ хлиба святого вкупи не зароблявъ изъ жинкою. А жинка не одну постать обилле сльозамы, бо пійде поговорить, що не дружно жывуть, не шанують одно 'дного. Се все одно, що якъ бы на Купайла який закоханий хлопець не прыйшовъ у своєї дивчыны винокъ зъ головы зирваты й поскакаты въ йому черезъ огонь: великий бувъ бы їй жалъ.

Спека страшенна прыстыгла. Покры поралы ярину, а вже й колось позолотивъ, набубнявивъ, поклякъ. Витрець повине, то колоскы такъ и крешуть, якъ у кресыво. Не вважають добри люде на те, що спека: заробляють соби хлибъ, облываючысь потомъ. Весело имъ працюваты коло Божого дару.

Ото жъ позаймали постати—хто на своїй ниви, а хто й на чужому поли за копу. Грыцько зъ Палажкою, хвалячы Бога, зайняли постать на батькивщини. Скризь и передъ нима й по за нима брениють жиночи чипкы, чоловічи шап-

кы, дивочи квитчани волошками головы... „Нехай хто хоче чумакує! Не вычумакує соби такой веселости середь безкраихъ степивъ!“ думаетъ въ тихому своему серци Грыцько Шугай. А все йому наче якось ніяково на души, що зрикся отаманства тієї сумної ночы. Що то вони плескатымуть про його, вернувшись до домивки? Та нехай соби плещуть: не поспують того щастя, що Господь йому пославъ за його добру, лагідну владу. Шуканий хлібъ гарный молодикови, а жонатому крашый той, що въ господи. Такъ и дидъ пасишныкъ не разъ гуторивъ. Байдуже Грыцькови про чумацьку валку, рідко й згада про неї. Дидусь пасишныкъ що-вечора, якъ прийдуть женци додому та заходяться вечерю варыты, хвалыться роямы; тилькы тривожыться, що не можна разомъ и въ пасици сидыты, и въ господи: усе боявсь, щобъ не було якої шкоды. Ажъ ось и його тривога минулась безъ нещастя. У суботу ввечери видчнывъ винъ царыну своимъ женцямъ и привитавъ покутного винка, що неслы дивчата спиваючы. Грыцько зъ Палажкою вернулись надвечиръ додому и наготувылы обжынкы ще кращи видъ косарського бенкету.

Невеликы въ ихъ сього лита жныва булы, скинчылись незабаромъ, а ярового хліба було чымало. Зблызавсь и Спасъ. Треба пидризувати медъ. Палажка конче хотила несты медъ святыты та яблука. Грыцько до церкви не пійшовъ, бо дуже не любывъ свого попа. Нехай се никого не здывуе, що така порядна, добра людина попа цуралась. Винъ бы всимъ серцемъ врыхлывъ до панотця, да колы жъ у Нехворощи, якъ на те, бувъ такой пипъ, що може другого и не знайты йому до пары на Вкраини. Тилькы й чуты було видъ його яке вымаганне або лайку. Добрящому попови въ насъ и безъ вымагання люде сами всього несуть за добру пораду, за ласкаве слово, а тому злюци хочъ и давали, та

не зъ шырымъ серцемъ; жалкувалы даючы, и щедрый чоловікъ бувавъ скупый до його. Не любовъ никого сей пипъ и жінку загнавъ на той свить, дарма, що вдруге женытыся не можна. Вмерла небога видъ сухоть черезъ його нелюдську влачу. Ни до чоловіка, ни до звіру ласкы не знавъ. Иде, було, селомъ зъ хрестомъ по людяхъ, то й ката й собаку пальцею зачепыть. Годубъ сыдыть, и того зполохне. Диты якъ забачать його, то такъ за тынь и поховаються. Увійде въ хату зъ молитвою—не звеселить, а заскорбыть. Зъ кропыломъ пійде въ комору—и въ засикъ загляне, и въ дижечку око запустыть, и на всяку торбочку зкыне окомъ. Та все супытыся, та все гордуе, и говорыты зъ людмы не хоче. Тилькы й чуты було його розмову, якъ заиде до його що судове. Годи й регочеться й спивае, зъ гостемъ попывшыся. За його ледачу вдачу такъ зненавидили його селяне, що дехто въ друге село говиты ходывъ. Дали почалы люде йиздыты до архырея, да поты йиздылы, покы такы зкынұлы зъ паракхвіи. Заслано його кұдысь на покаянне, а въ Нехворощу прыслано саме въ жныва нового попа. Тилькы Грыцько не сподивавсь добра й видъ сього. Давно вже винъ переставъ що-недили до церкви ходыты, якъ прывыкъ бувъ змалку; бо дывлячыся на попа и споминаючы про його ледарство, тилькы гришывъ думкою своею, а не молывся. Тымъ и теперъ каже:

— Иды, Палазю, сама до Божого дому, якъ законъ велыть; а я помолюсь дома вкупи зъ дидомъ у пасици.

Отъ же про нового попа почыналы люде славыты, що винъ соби людына хороша. Хотилось Палажци на його подывытыся. Пійшла ото на Спаса до церкви. У церкви свичку дуже велыку поставыла, за все разомъ и на часточку подала. У подоби ставъ їй новый пипъ. И на попадю подывы-

лась,—добре облычче; такъ яось душа до неи прыхыляеться. Задалась тоди Палажка:

— Треба имъ на вхидчны рунця понести: здається добри, поштыви. На часточку якъ подавала, тихенько взявъ, не такъ якъ той було рвоне и въ вичи тоби зкрява зырне.

У церкви великий бувъ натовпъ, хоча й не вперше правивъ новий пипъ службу. Деяки чумаки зъ валки Грыцьковои повернулись учора въ вечирнимъ упрузи, а въ кого воли попрыставали, ти ще въ дорози ночували. Дякувало чумацтво Богу за хороший заробитокъ. Повыступали на самый передъ, наче козаки, якъ вернуться було зъ походу. Позырали на народъ яось по орлыному. Выхудлы, пообпалювались у дорози на тыхъ степовыхъ витрахъ, не бувавши въ хати видъ самой весны, то теперъ здавались нибы чужмы людмы, а видъ радощивъ, що добре заробылы, ажъ повырастали. Оддалеки зъ бабынця видко було Палажци попидголювани ихъ потылицы, а который, то й позырне по церкви, мовъ кого шукає очыма. Чы не свого отамана се вони вызырають промижъ народомъ?

Церкивця въ Нехворощи була невеличка, бо тоди ще їи будовано, якъ село було маленьке, не розрослося, не забагатило чумацтвомъ; то хто прыйшовъ пизнище, мусивъ ажъ за дверыма стояты. Душно зробылось Палажци у тисному натовпи, вийшла й вона до молодыць та бабусь, що, стоячы на цвынтари, гуторылы про свои речы, покы Божа служба правылась. Все одно не було чуты за людськымъ натовпомъ ни попа, ни дяка. Жиночки щебетали то про своихъ чумакивъ, то про попа. Хвалылы попа вельмы. Ажъ ось и попада вийшла до тыхъ бабусь та молодыць, що вже їи знали. Вона мала такый звичай, що покы батюшка вернеться додому, вже вона йому й пироги до сметаны на *Отче нашъ* поставыть, то выходыла зъ церкви раншенько.

Молода ще була, ще тильки первою дытыною ходыла, а господарство такъ повела, що на продыво. Привитала жинокъ любенько. У кого запытала про здоров'є, чы помоглы ти ликы, що вона давала, у кого про хазайство, деяку дытыну пожалувала, погладыла и пійшла своею дорогою. Незабаромъ и батюшка пройшовъ. Зупынылы його люде. Хто пытавъ колы прійты дытыну охрестыты, а хто просывъ хворого запыричастыты. Винъ на все докладненько зъ ласкою одвитувавъ, народъ поступывсь передъ нымъ; винъ и пишовъ додому...

Радила Палажка: Оце жъ Грыцькови буде велька втиха! бо винъ сумувавъ шо-недили, що, боячысь одного гриха, мусивъ робыты другый: не ходывъ до Божого дому! Та й не знавъ, который грихъ тяжчий: чы той, щобъ гирке думаты въ церкви про попа, чы той, щобъ не чуваты видъ говиння до говиння Божой службы. Хоть и не самъ винъ бувъ такый: багацько хорошихъ людей одступылись одъ перквы черезъ ледачого попа, а все такы сумувавъ, и Палажци було жаль його суму.

Думаючи про се, верталась Палажка веселенька додому. Колы жъ проты неи йдуть двое парубкивъ, та й пытае одынъ у одного:

— Чы знаешъ, брате, чья се жинка?

— А якъ же!—той видказуе.—Хто бъ же не знавъ отаманської жинки!

— Який винъ у биса отаманъ! Мы ще його судытимемъ, що, не зпытавшысь у товариства, покинувъ табиръ.

— Та-же жъ винъ передавъ свое отаманство наказному?

— Хыба його настановывъ наказный?

Та й поздоровкалысь до Палажки, изъ Спасомъ поздоровлялы, наче й добри. А вона ихъ очыма такъ и пожерла обохъ. Чула вона розмову ихъ, та ажъ у серци въ неи

запекло видъ досады. Щобъ оше парубкамъ, да таке говорыты про Грыцька Шугая, про іи чоловіка!... Не видклонившысь имъ, пійшла скорою ходою додому, и сама не знала, що бъ вона тымъ парубкамъ зробыла! Добре, що Грыцько такого не чувъ; та нехай и не чуе. „Не скажу йому,—думае Палажка,—и до церкви самого не пущу. Нехай хочъ жинкы ледачи посоромляться, а то ще й пры йому инший таке пробовкне, щобъ ихъ лыха годына бовкала!“ Ажъ наляла Палажка, та й зплюнула сердыте слово, и перехрысталась одъ гриха.

Увиходячы въ парыну, сылкувалась вона прыподобыты свое облычче такъ, щобъ не видно було, яка досада наче ножемъ проколола ій сердце. Та Грыцько постеригъ оддалека щось дывне. Знавъ винъ іи гарне облычче якъ свою душу, и привыкъ винъ убачаты його тыхымъ, якъ та крыныця пидъ узгирьемъ. Теперъ іи очы якось палалы, краскы на щоккахъ додалось, тоненькы чорны брови зблызылись до себе мовъ дви хмаркы на чыстому весняному небови. Що вона ни оповидувала чоловікови про нового попа та попадю, якъ ни затырала свій смутокъ шуткуваннемъ зъ молодычыхъ розмовинъ пидъ церквою, винъ разъ поразъ допытувавсь:

— Чого жъ ты, моя голубонько, прыйшла невесела? Прызнайсь: може тобі хто сказавъ незвычайне слово? То я не попущу никому. Нехай нихто не вважа на мою смиристь. Та вони жъ бачылы, якъ я оборонявъ чумацький табиръ видъ комышныкивъ. Нехай мене Богъ простыть за важку руку. Вси порозбигались, якъ почалы комышныкы жакуваты зъ возивъ чабаки та осятрыну, а я... да се ты знаешъ, бодай лучче не знаты! Отъ же й вони знаютъ, то нехай стережуться мене.

Скільки не видмовлялась Палажка, мусыла прызнатись, який ій бешкетъ учынылы парубкы, якъ ій уразылы сердце.

Захмарилось обличчє Грыцькове. Довго сидивъ та думавъ. Дали каже:

— Не лычыть мени зъ парубоцтвомъ заидатысь: то голывы молоди, вухровати; а е въ ныхъ батькы,—нехай вони ихъ навчать, якъ шануваты людей статечныхъ.

Палажка радила въ серци, що Грыцько знавъ на таку лагідну думку, и зновъ були обое весели; та вже такъ у свити діеться, що одна прыключка за другу въяжеться. Передъ вечоромъ того жъ дня загукало щось коло цырыны. Выглянувъ Грыцько въ кватырку и пизнавъ обохъ батькивъ тихъ двоохъ парубкивъ, що обидылы Палажку. Выйшовъ проты ныхъ до цырыны, ажъ вони десь попылысь. Винъ и не хотивъ зъ ными въ розмову вдаватысь, та вони самы загукалы:

— Гей Грыцьку Шугаю, отамане чумацький! не гараздъ есы вчынывъ, що чумацьку валку у степу лышывъ.

— Йидте, добри люде, своєю дорогою, каже до ныхъ Грыцько.—По тверезому про се поговоримо.

— Ни, пане брате, каже другый,—ты намъ сього не голыворы, а ставай заразъ на судъ передъ нами.

— Колы бъ я мавъ за що ставаты на судъ,—видказує Грыцько,—то передъ громадою, а не передъ вами двома.

— Не про те,—кажуть,—громади у гарячий часъ дбаты, щобъ такихъ якъ ты судыты. Хыба ты не чувавъ, що де два козақы, тамъ вони третього судять?

— Такихъ, якъ я?—гукне сразу Грыцько, мовъ громовымъ голосомъ.—Люде добри, гетьте звидсиля живи та цили, а то бѹде зъ вами те, що зъ комышныкомъ!

Стари нехворощане хочъ и малы добре въ головци, та розибыралы, до чого воно доходыться. Вдарылы по коняхъ и поккрылысь за гасмъ.

Вернувся Грыцько у свою свитлицю, та вона здалась йому теперь нибы вся чорнымъ сукномъ завишана. Палажка ажъ рукамы зплеснула. Вона все чула оддалеки, и сама якъ лыстокъ дрижала и болила серцемъ за чоловика и боялась, щобъ не вийшло якого колоту черезъ сей случай. Почала голубыты його, розвеселяты якъ дытину. Чы вона жъ його серця не знала? За малу годину выяснилось блиде та понуре облычче Грыцькове, загомонивъ зновъ звычайнымъ робомъ то до дытны, то до дида-пасипника, то розпытувавъ у Палажки про нового пола. Отъ же постерегала Палажка, що ся веселить у його тилькы зверху. Уночи кризь сонъ винъ тяжко зитхавъ, уранци прокынувся невеселый, а дали хочъ и розвеселвся за роботою, та чогось умовкавъ посередъ розмовы и наче про щось думавъ.

Зпершу Палажка вхылялась видъ спомынки про чумацкыхъ батькивъ; дали бачыть, що винъ самъ себе думкамы пожырае,—почала вмовляты чоловика, щобъ винъ плюнувъ на пьяни головы, та й не псувавъ собі марне жыття щаслывого.

— Мени не те важко,—каже Грыцько,—що мене въ мойй господи такъ изневажено. Гирко мени прыйматы наругу видъ тихъ людей, що стилькы разъ я, було, зъ биды вызволяю. Вси воны, си нехворощане, якись завзяты та непорядни. Скотыну б'ють, не доглядають добре зимою, то въ ихъ, було, волы завсигды малосыли. А я вдався жалислывий до всякои твари, то я своихъ бычкывъ такъ було выкохаю, якъ чорноморськихъ круторогыхъ. Кому жъ я не пидставлявъ свои пары, якъ треба було зрушыты мажу зъ силлю чы зъ рыбою черезъ дрючокъ¹⁾? А скилькы жъ я

¹⁾ Платыться въ Крыму и на Дону мыто видъ чумацкого вoза, а мироу вoзoвoй вагы вважaється те, якъ волы рушaть мажу, дармa шo пидъ колеса буде трючокъ пидкынутый.

имъ на гору бычувавъ своїми добрыми волюками? Скільки разъ оборонявъ ихъ видъ лыхого чоловіка въ дорозі! Було, чы яке судове ледащо вчепыться, то я вмію лагідненько його малыми гришми видбуты; чы злодіяка заляже въ байраці та підкрадеться вночі підъ табирь, — скоро собака гавкне, уже я и вхопывся за дрюка. Все полякаються, розбижаться незнать куды,—я одынъ выстою, гукаючи: „Сюды наши, сюды!“—ажъ поки все коло мене зкупляться. И еще мени така честь, така мени въ Нехворощі повага! Не пійду довику въ село: нехай воно имъ западеться, опричь святои церкви.

Такъ собі мыркавъ Грыцько Шугай, а його серце тымъ не гамувалось. Тяжко було йому перенести знсвагу видъ товариства, що винъ служивъ йому щирою правдою, не мынаючи ласкою своєю малыхъ, а послугою и запомогою старшихъ. Добри да тихи люде чують иноди серцемъ обиду важче, ніжъ завзяти. Засумовавъ Шугай вельмы, ажъ похылывся наче до земли, ажъ наче прыстарився трохи.

А Палажка собі журылась, дывлячысь на чоловіка та прыслухаючысь уночі до його важкого зитхання кризь сонъ. Почала небога думаты та гадаты, якъ бы чоловіка зъ його таємной нудьги вырятувати, та не знаходила про такую болисть ни ворожки, ни знахоря.

IV.

Осинньою порою, після Покровы, тоди якъ сонечко свитить, та не гріє,—„мовъ удовине серце“,—Палажка, розрум'янившысь дуже, шаталась уранці въ неділю по комори: одчиплювала не одну торбынку зъ сволока и тамъ усе перебирала, и до виконця прыглядалась, та насылу знайшла те, чого їй бажалось. Вона ще литомъ, якъ сонеч-

ко сыпало теплымъ проминнемъ, задалась, выходячы зъ церкви, понести колысь попови рунце на розжытокъ. Та ажъ и доси не зповныла своєї обитныци; бо вона ще влитечку вымыла рунце, але жъ то за синожаттю, то за жнывама и не однесла; вымыла и видложила тры найкращыхъ въ окромишню торбынку, щобъ потимъ ище й изъ сихъ vybraty найкраще, да й забулась, у котору, бо багато турботы и всякого суму перейшло останнього часу черезъ спокійне, тепле серце Палажчыне. Не та теперъ спокійна думка въ Палажкы на души, якъ тоди була, коли вона ихъ мыла! Не такъ уже їй весело, ясно на серци. Набиглы хмары на їй чоло, морщина вирізалась на лоби.

Увійшла вона въ хату, и рунце приховала видъ чоловіка, бо знала, що винъ черезъ старого попа та й до нового непрыхильный; гомонила веселенько то зъ нимъ, то зъ дидомъ, и до дытны озывалась, а потимъ, швиденько прибравшись, пішла до попа.

Ще не дзвонено до церкви. Увійшла въ пекарню Палажка, а попадя саме щось прикритно поралась коло тиста. Палажка поздоровкалась, изъ неділею поздоровыла, та заразъ изняла зъ себе свитку, оплеснула гарненько руки и почала їй помагаты.

— Я маю вамъ щось казаты, матушечко,—сказала вона, бгаючи пироги.

— Кажы, моя голубко,—видказала попадя, хапаючысь изъ тистомъ, помы не задзвонили до церкви, щобъ и собі выстыгты на Божу службу.

— Оце, матушечко, прочула я видъ людей,—почала Палажка,—що вы и батюшка обороняете людей видъ тугы. Якесь лихо вперлось у нашу оселю, не пры святому хлиби згадуочы. Чоловикъ у мене бувъ шасливый, веселый, усе литечко працювавъ за двоухъ, не вроку йому; а теперъ... якъ

бы вамъ и сказаты? хочъ и стережеться винъ выявыты свою тугу очевидячкы, а я серцемъ чую, що його щось йистъ. Винъ не такой чоловікъ, щобъ кому зло заподіавъ, а товариство тяжко його обидыло... Що вже я, кривчась одъ його, по ворожкахъ, по ворожбытахъ выходила! И выльвалы, наглянувши його изъ-за тыну, щобъ не догадавсь, и видшиптувалы, и воды йому давала напытысь одъ знахоркы, и свичкы догоры перекидала, и хлибъ на тій води замишувала; и сама ходыла до крыныци у глуху ничъ по воду и не озыраючысь верталась додому, що трохи зъ ляку не вмерла; та ни, нищо не помогло! То я вдарылась оце до васъ, моя госпоженко: уси люде кажуть, що вы маєте таки лики, и багато вже декому запомагали.

— Не знаю, моя голубко, чы прыпаде тоби до серця моя рада,—каже попадая.—Ото робыла ты недобре, що по ворожкахъ бигала. Що вони знають, бывшы людьмы темнымы? А лучче бъ ты вдалась до священника, або твій чоловікъ нехай прыйшовъ бы. Мы вже тутъ зъ пивъ року, а васъ обохъ у церкви не бачымо.

— Що жъ, матушко!—каже, Палажка—я всю правду вамъ скажу. Чоловикъ мій за того попа одвыкъ ходыты до Божого дому. А теперъ винъ хочъ и чуетъ про батюшку добре слово, дакъ черезъ людей не бува въ церкви, бо вони тяжко йому допеклы.

— А ты жъ чому не ходышь?

— А мени якось боязько його самого zostавляты. Колы бъ вы бачылы, який винъ зробывся черезъ той сумъ! нач мала дытына, наче, сохрани Господы, не пры соби ходыть.

— Отъ же, голубко, на сей сумъ нема ликивъ, опричь молитвы,—каже попадая.—Та я ще поговорю зъ батюшкою про твого чоловыка. А ты не журысь, не вдавайсь у тугу,

жалуй його, та молитесь уже хочь дома, колы не зможе твій чоловік увійти вь Божый домъ безъ гнивної думкы про своихъ обидныкивъ. Бо за те ще більшый бувъ бы йому грихъ.

Тымъ часомъ пироги въ долипылы. Прийшовъ тытарь за ключама до батюшки. Батюшка почавъ молитву чытаты (було чути, хочъ и причинени були двери) та вбиратысь до церкви. Почалы дзвониты вь великого дзвона. Попада заходилась убиратысь и соби, а Палажка зъ наймычкою посаждала пироги вь пичъ. Ось и у вси дзвоны брязнули. Батюшка перейшовъ черезъ пекарню. Палажка пидійшла пидъ благословенне, а якъ вийшла вона слидомъ за попадею, то вже густо дзвонили, ажъ стара дзвиниця хыталась. Попада ще завернулася изъ синей та наказувала наймыччи прыстановыты дви страви на старцивъ, дарма, що люде по неделяхъ выносять имъ пидъ церкву всякой стравы.

Переходячы зъ попадею черезъ цвинтаръ, Палажка сказала їй, що принесла рунце и зоставила вь пекарни.

— Ото жъ надармо ты принесла,—каже попада.—Моєи рады не треба оплачуваты!

— Я не за добре слово плачу вамъ, госпоженько,—видказала Палажка,—а давно обитныцю дала даруваты вамъ на вхидчыны.

За се попада подякувала и радила серцемъ, що до неї люде прыхыляються.

Стоячы вь церкви, Палажка все думала, яка ся попада хороша людына! Слова їи здавались їй ликамы, хочъ и не багацько вона промовыла. Вистоявши службу, перва вийшла Палажка зъ церкви, щобъ нести нови лики своєму Грыцькови. Пидбигцемъ ишла додому. Була весела така. Здавалось їй, що тилькы вона тхне на свого чоловіка, то, такъ якъ той водотикъ, змые весь смутокъ изъ його серця. Отъ

и почала казаты йому, що треба поборьты тугу, що треба ходыты до церкви, и що такъ и такъ попада казала. Слухавъ ии Грыцько мовчки, дали каже:

— И ты, и твоя попада ничего въ сьому дили не знаете. Я, слава Богу, не дытына: маю розумъ на все, що мени треба. Яка буде моя молитва въ церкви, якъ черезъ мою душу перейде досада на тыхъ нехворощанъ окаянныхъ? Лучче я тутъ, безъ гниву, тыхо помолюсь, то се Богови приемнищъ буде.

Здывувалась Палажка, що Грыцько якъ разъ те каже, що и попада; а про—те видказала такы йому по своему:

— Коли бъ такъ було краще молитысь, то люде бъ и церковъ не будувалы. А то жъ нашошь ихъ будують!

— А знаешъ нащо? — зпытавъ Грыцько, кынувши окомъ на дида. (Дидъ ще ридше видъ його бувавъ у церкви, бо його старый пипъ налаявъ за щось поганимъ словомъ).

— А ну жъ?—каже Палажка, и страшно ий стало, що въ Грыцька очы якось засялы.

— На те, щобъ людське ледарство ще больше выступило передъ Богомъ и передъ його непорочными. Хыба я не своимы очыма бачывъ, якъ пипъ звеливъ Яцьковы Рыбальченковы стануты навколишкы, а потимъ видпустывъ, згадавши, яку гарну рыбу прыносявъ йому батько Яцькивъ? Хыба не пры мени пипъ та дякъ рвалы одынъ у одного зъ рукъ...

— Грыцьку!—перепыныла його Палажка.—Що бо ты оце кажешъ? Той пипъ давно воду въ ступи товче, а теперъ у насъ такой гарный священникъ, якъ на образи святой намальований.

— Кому винъ гарный, нехай той и ходыты на його дытысь, а мы зъ дидомъ и безъ попа вміемо молитысь.

Палажка ажъ зплакнула, бо се вперше винъ ий таке прытявъ слово. Якъ побралысь, то ще ни разу не змагалысь

воны. Отъ вона замовкла, втерла сльозыну чохлою, та й почала поратись коло обиду, нибы ничего й не було.

Такъ Грыцько черезъ свою досаду на нехворощанъ, зовсимъ видцурався миру Божого. Не ходывъ и не йиздывъ никуды зъ двору видъ самыхъ жывъ; и якъ хто йиде або йде було мимо, то винъ заступыть за коморю, чы за двери, щобъ не здоровкаться. Зненавидывъ бедаха людей, и самъ черезъ те мучывсь, наче який злочынецъ.

Прыйшла неділя. Палажка бачыть, що шкода й говорыты Грыцькови про церкву. Винъ засвityвъ передъ образомъ свичечку и почавъ голосно молытысь; за нымъ шептавъ молитвы дидь, а Палажка молылась мовчки. Наймычку жъ и наймыта выправыла до церкви потай Грыцька, щобъ хочъ воны за ихъ госпoду благалы Бога. Перестала й вона ходыты и въ гости, и до людей. Не весело жъ було въ неи на серци; все померкло въ їи очахъ, и вся челядь ихъ якось похнюпылась. Не було давньои веселосты въ Грыцьковій хати. Тильки дытына колы-неколы зирве усмихъ зъ усть. А люде, бачывшы, що воны никуды не завитають, такожъ одступылись одъ нихъ.

Уже останни дыки гусы въ вырїй полетилы, пасику въ зимовыкъ поставылы; уже й товаръ на готовому харчи; мъясныцы мынулы; уже й пылыпивка на двори; завирюха зхоплюється; вовкы сновыдають, свитять очыма черезъ тынь уночи; уже й курделя крутыть, вовкы выють наввыпередкы зъ витромъ, а собаки й соби, позадыравшы головы. Дидь, зигнувшись зъ холоду, береться на пичъ. Палажка мовчыть та здыхае. Сядуть за обидъ,—не присмаченый обидъ ихъ веселою риччу Грыцьковою. Наблыжаються святкы—Риздво святе—и се не веселыть Палажку.

На кутю вранци наймытъ почавъ двиръ пидмитаты, а наймычка чепурыты сины, а Палажка прыбрала гарно свит-

лычку: рушныкы шыты порозвишувала, сухи зилля за сволюкомъ и за богами поперетрушувала, на чыстому настильныку положила гарно выпеченный хлѣбъ, бо пона зъ молитвою сподивались.

Грыцькови було якось нѣяково, що оце пипъ до ныхъ прыйде. Винъ лучше бъ хотивъ, щобъ його не було. А затымъ ничого робыты: видличывъ копу грошей, а Палажка на льнованне прыготувала попади дви повисьми льону.

Не гаявся пипъ на сели, бо за день передъ тымъ знарошне мало не всихъ обійшовъ. Хотивъ винъ поговорыты зъ Грыцькомъ; теперъ воно буде икъ речы. Отъ и прыйихавъ саночкамы на хутирь. Увійшовъ у хату, поблагословывъ усихъ, прочытавъ молитву, давъ поцилуваты хреста; потимъ, знявшы патрахыль и положывшы въ неи хрестъ святыи, почавъ лагидненько говорыты. Зпершу розпытувавъ про господарство, про пасику, дававъ раду, якъ на зиму ховаты бжолу. У всьому знавъ якъ треба, усе говорывъ доладу. Грыцько позывавъ то на дида, то на Палажку, и його облычче повеселило. Дали священникъ и каже:

— Я, Грыцьку, наумысне до тебе послѣднього сьогодни прыйшовъ зъ молитвою, щобъ у тебе посыдиты та поговорыты. Я давно до тебе збирався, та, якъ я новыи тутъ чоловікъ, то треба мени було пизнаты село, людей: и хто прычому, и хто якъ живе, бо вони вси на мой совисты. Мушу знаты тихъ людей, що одкрывають мени грѣхы свои. И про тебе я знаю вже багацько; дарма, що вперше оце бачу.

— Що жъ вы про мене знаете, батюшка?—спытавъ якось наче зъ серцемъ Грыцько.

— Усе добре; и колы бъ не знавъ, то й не говорывъ бы зъ тобою, якъ зъ прытелемъ.

— Теперъ же й я скажу,—видказавъ Грыцько,—що чувавъ про васъ багацько доброго: якъ вы гарно зъ людьмы обиходытесь, якъ вы каликъ да старцивъ годуете, якъ вы дитей учите, сырити у добри руки виддаєте; та признаюся вамъ—той старый пипъ зовсимъ мене видлучывъ одъ церквы нехорошымы своїмы звичаямы.

— Оце жъ церква,—каже пипъ,—посылае мене, яко свого служителя, сказаты тоби, що тебе йй дуже треба.

— Якъ то се може бути, батюшка?—спытавъ Грыцько, позырнувши на всихъ, дывуючысь. И вси здывувались такымы речамы.

— А ось якъ. Прибувши сюды, побачывъ я, що церкивця вже дуже ветха, не довго встоить. Я й выпрохавъ у владыкы кныжку прохальну, щобъ зибраты грошей по хрыстьянському мирови. Тымъ часомъ дывывсь я по людяхъ, ко-го бъ послаты зъ кныжкою, и мушу тоби сказаты, що не знайшовъ никого здибного.

— Якъ се може бути, батюшко? выбачайте, що такъ скажу. А Гапоненко Мыкыта? а Северынъ Домотканенко? а Павло Кокодій? Та же жъ вони велики господари и люде зовсимъ тверези!

— Правда, що тверези, та нема въ нихъ порядности. Господарство свое позаводылы вони не такъ доглядомъ, якъ завзятистю. Ихъ усяке боїться, чы сусида, чы наймытъ; зъ убогого вони вміють здерты своею запомогою и зъ поденныка выкрутятъ останню краплю поту. Отъ и росте въ нихъ худоба, вельчають ихъ великымы господарямы, а Богъ не такихъ людей соби шукае.

Мовъ оливою на болющи раны зливъ батюшка Грыцькови симы словами, бо самъ винъ не разъ такъ гуторывъ зъ Палажкою та зъ дидомъ.

Позырнувъ на обохъ любо, а вони соби радилы, що въ його зовсимъ инше стало обличче.

— Ще жъ до того,—каже пипъ,—треба тоби, Грыцьку, знаты, що великого въ мене стоить поряднисть, щобъ чоловікъ усякою годины бувъ ривенъ, не такъ, що разъ постається, потимъ занедбає, забуде, якъ и що йому чыныты, часть угає дорогой, нагоду добру втеряє. Тутъ уси люде черезъ се не мають ни скоту гарного, ни садовыны, да й надто: дитей або на той свить засылають черезъ свою непоряднисть, або выкохують такихъ, що ни себе самыхъ, ни поважniejszychъ видъ себе не шанують.

Ще разъ pozyрнувъ Грыцько на своихъ. Здавалось, пипъ чытає у його въ серци, якъ у кныжци и, вси його раны загоєє своимъ разумнымъ словомъ.

— Батюшка, панотченьку!—каже Грыцько,—та вже жъ вы сього не скажете про вашого тытаря. У його й скотынка вызырає зъ двору весела та росла, и дитей своихъ винъ повыкохувавъ добре: за воритьмы ихъ—мовъ квитокъ на грядци.

— Се такъ; та що жъ, колы винъ старъ чоловікъ! бачъ, перва його жинка була неплодна, а се вже зъ другою давъ йому Господь на старисть утиху. Ну, винъ до Божого дому прыхильный,—що вже й казаты,—та снагы въ його мало. Одного його послаты не можна въ таку дорогу, а товариша йому не доберу я, опричь тебе, Грыцьку.

— Опричь мене? Господы! що се вы, батюшка, говорите? Та вы жъ мене не знаєте, вы мене ни въ якому дили не випробувалы! Я думавъ, що вы мене картатымете словами за те, що я видцуравсь одъ Божого дому, а вы мене до такого святого дила закликаете!

— Не кажы сього, що я тебе не знаю. Ще не бувшы въ васъ на параквиі, я чувъ про Грыцька Шугая, який винъ

соби чоловік порядний, а въ мене се великого стоить. Знавъ я те, якъ ты людямъ помагавъ и грошы дававъ нехворощанамъ, якъ йиздылы до архырея. И про твій сумъ дознавсь я першъ, нижъ твоя жинка прыйшла до матушки, и моливсь Богови, щобъ Винъ исцилывъ твою немичъ душевну.

Ажъ заплакавъ Грыцько, слухаючы панотцeve слово благе и поважне.

— Чомъ же вы, батюшка, ранищъ до мене не озвались? Може бъ я не такъ передъ Богомъ согришывъ!

— Ще ты не вельмы провynывъ передъ Богомъ,—каже пипъ,—а я знаю, колы що починаты. Оце жъ и я радю серцемъ, що справди ты така добряща людына, якъ я про тебе думавъ, та й такы просто скажу: прыходь завтра до церкви, поблагословысь у Господа, а пiсля обидь мій тытарь самъ по тебе заиде. Се таке дило, що його годыться въ вельке свято починаты. Уже въ мене и сани, и коныкъ дуженькый про сю ричъ наготовлени, то вы зъ Богомъ и пойидете соби.

Та не дожыдаючысь Грыцьковои одповиди, вклонывсь на вси стороны и повернуvсь иты зъ хаты. Грыцько кынувсь поцилуваты руку, и вси обступылы попа, мовъ не хотили выпустыты зъ хаты „любои розмовы“.

Палажка й Грыцько зовсимъ инши стали. Выдко було, що завтра празникъ. Грыцько й чоботы закурени пыломъ диставъ, що вже зъ пивъ року высилы въ комори, и почавъ ихъ мастыты добрымъ дьогтемъ проты огню. Палажка почала гомониты до дытны, та заходылыся зъ наймычкою пекты й варыты на завтра. А то ще якось и розмовы не було про завтрашній день, та й про кутю нхто не дбавъ, тилькы та слава, що въ пичъ кутю та узваръ заставлено. Теперъ дидъ заразы кывнуvъ на парубка, щобъ выгрибъ изъ середины

стижка пахущого степового синця на покуть. А Грыцько тымъ часомъ домазавшы чоботы, повыймавъ изъ скрыни жупанъ, шапку, поясъ, почепывъ усе на килочку, щобъ выправилось, и потимъ, сившы въ однимъ кинци хаты на лавци, манывъ до себе дытыну, а воно зъ другого кинця лавы, перебираючи ручки и держучыся за лавку, плентало нижкамы та реготалоса, идучы до батька. И батько соби сміявся веселый, якъ дытына. Нове жытте йому пипть показавъ. Уже йому остыло сидити на хутори, пураючысь людей, та не змигъ бы самъ собою переломыты свои досады, а вона такъ и выплалась йому въ сердце. Палажка тильки дывылась на чоловика та на дытыну и радила сердцемъ. Ворочалась ко-ло порання такъ, наче въ той день, якъ Грыцько вернувся изъ чумакування. Подоставала зъ наймычкою настильныкы про вельке свято, рушныкъ найдорожчий, ще видъ прашуркы и, шытый шовкамы десь ажъ у Турешыни, и зависыла богивъ на божныку. Ще побиглы вдвохъ до комори та внеслы сухыхъ гвоздыкивъ, барвинку, запашного зилля, мъяты, васылькивъ, и вдвохъ наново стали квитчаты сволокы, божныкъ; а стари зилля звязали въ снопокъ, щобъ пустыты за водою на провесни. Дуже нагадала Палажка Грыцькови щаслыви молодости. Якъ вона ще чогось бигла до комори, винъ и перенявъ,—ажъ кровъ прылыла и до лыця.—„Грыцьку, коханне мое!“—шепнула вона йому, щобъ нихто не чувъ, та й полынула до комори. И наймычка зъ наймытомъ стали доставаты соби въ комори зъ жерткы що малы кращого про вельке свято. Палажка жъ сама внесла калыны та руты заквитчатысь наймычши на-завтра.

Якъ же зійшла вечирня зоря, поставылы на покуть кутю зъ узваромъ. Грыцько прыквоктувавъ, щобъ неслысь куры, и дытынку вчывъ, держучы на рукахъ. Потимъ посидалы гарненько вси за стилъ. Палажка взяла въ Грыцька

дытину зъ рукъ, та й почалы вечеряты, кутю справляты. Парубокъ выйшовъ такъ, що нихто не постеригъ, та й торохнувъ товкачемъ у ворота, гукнувши: „Морозе, морозе, иды кути йисты!“ А дали ще торохнувъ, проганяючи мороза, и вси звеселылись, якъ диты; дытынка туды жъ реготалась, наче й вона розумила, що воно с. Такъ весело празныкували въ Шугасвому хутори кутю.

На другой день zostавылы на самого дида дытину и вси пишы до церкви, а писля службы, скоро пообидалы, уже тытарь п заскрыпивъ по морозному снигу саночками. Весело вдаяся Грыцько въ дорогу; весело выпроводыла його Палажка, а на души въ неи бувъ смутокъ великый. Вона симы часамы привыкла зъ своимъ чоловікомъ буты все вкупи, привыкла зъ його очей не зпускаты. Теперъ очы ии разъ по разъ шукалы Грыцькового любого облычча, а його тымъ часомъ легеньки саночки мчять та мчять далеко видъ ридной семъи й хаты. Розважала вона себе тымъ, що се дило святе, що Грыцько набере повагы въ громади такимъ диломъ. Никому небога й не признавалась, що въ неи на души, а черезъ те ще важче сумувала. Такъ перебула цилый тыждень та й думае про другой и про третій, лякаючысь сама своєї будущыны! Якъ його въ свити самій выбуты! Вона жъ тилькы й розлучылась ото була зъ своимъ Грыцькомъ, якъ пишовъ винъ чумакуваты. Вона тоди думала, що довику вже не розлучыться, а теперъ сама чоловіка выпроводыла зъ господы! Не спыть уночи, а вдень усе передъ собою бачыть Грыцька, усе наче винъ або въ хату ввійде, або заговорыть до неи,—ажъ жажнеться бидолашня молодыця! Вже ий спадае на думку, що якъ сумуваты за кымъ вельмы, то й тому не буде впокою, бо й мертве, якъ по йому дуже тужать, тривожыться на тому свити. Сылкувалась перемогты себе, та зъ великого сылкування тилькы слёзы ковтае.

Однои ночи сыдыть вона на лави коло кватырки тихенько; одна думка другу здогання. Дывыться въ поле, черезъ царину, прохухавшы заморозъ на скли. Колы жъ їй здалось, наче хтось изнадвору прохуховуе скло.

Морозъ пійшовъ по тилу... Се чы не його душа не зтерпила їи суму та прылетила? Скоро такъ подумала, ажъ справди захрупоствивъ снигъ пидъ виконцемъ, и показалось у кватырци облычче Грыцькове. Вона такъ и зомлила. Не рушае зъ мисця. Чы се їй здається, чы се сонъ? И страхъ, и диво зовсимъ їи оморочылы. Колы жъ чуе—нибы кватырку хтось миряється видсунуты. Стрепенулася мовъ зо сау. До кватырки,—ажъ чуе голосъ Грыцькивъ: „Палазю, чого се ты не спышъ? Бачъ, я такъ и знавъ, що ты по мени сумуешъ.“ Тоди вона видсунула кватырку, шепнула йому: „Мовчы, Грыцю! я заразы!“ и вылынула зъ хаты; а такы остерглася стукнуты дверыма, щобъ кого не збудыты.

— Грыцьку, мое коханне,—каже йому въ синяхъ,—що се ты зробывъ? Чого ты вернувся?

— Не змигъ, серденько, безъ тебе, безъ дытыны выбуты. Попрохавъ, щобъ дидъ тытаръ довизъ мене додому. Винъ тамъ за царыною лагодыть сани, бо вывернулася голобля.

— Грыцю! се жъ тобі грихъ великый! Мы жъ такого горя, такого суму збулыся, а ты й забувъ про Божу ласку! Йидь, серце,—я сього не хочу, щобъ ты святе дило для мене кынувъ! Тоди тебе не тилькы товариство, а й батюшка видступыться. Було не братысь, а взявся, то треба себе передъ людьмы шануваты.

— Правда, правда твоя, Палазю серденько!—каже Грыцько,—се мени грихъ. А чы ты жъ здорова? Чы здорова дытына?

— И я й дытына, хвалыты Бога, здорови. Стало мишнышъ нижкамы ступаты, уже й за лаву не береться.

— Ну, добре, Палазю! Я тилькы подывлюсь на дытину та й пойиду. Вынесы їи до мене.

— Да я жь усьихъ збуджу; луна пїде про тебе; воно маленьке сонне, питне,—простудимо.

— Добре, мое серденько, прощай же, не журись!

Попилувалась. Вона його й не проводила, бо змерзла. Чы змерзла, чы зь тривоги вся колотылась, насылу вь хату вернулась, та й упала на постиль и почала мовчки плакаты.

Ще більшій на їи смутокъ пїсля сього напавъ. Хочъ бы винъ такъ не любивъ їи, а то ще більшого жалю завадъ їй своїмы одвилынами. Перемогала свїй жаль, якъ тилькы мога, щобъ люде не досвидчылись. По ночахъ дуже сумувала.

Такъ, черезъ тыждень, чы може й меншъ, чую вона вже вдень незвычайну хрупостню по снугу на двори и гоминъ якийсь, и собака якось не гавка, якъ на чужого, а выщыть. Думае, що, може, сино наймытъ привизъ, и байдуже. Ажъ зыркъ: не пороzi Грыцько, такъ и влетивъ у хату! Вь Палажки ажъ у души похололо.

— Не бїйся, серденько,—каже Грыцько,—не осоромлю ни себе, ни тебе. За твои молитвы Господь пославъ намъ несподиване шасте. Макїевський панъ видпысавъ на церкву худобу. Землю родычамъ подилывъ, а грошы оддавъ уси на сельски школы та на церкву. Не треба більшъ и їиздыты по селахъ. Заразъ будуи та й годи! Ось и тытаръ иде зь скрынкою.

Тытаръ поставивъ скрынку на покути, потимъ помолывся богамъ и поздоровкався зь Палажкою.

— Ну, молодице!—каже до неи,—не знаю, хто зь насъ трьохъ заслуживъ Богу ласку. Я чоловікъ старый, то ба-

гацько маю грихивъ; а твій чоловікъ мени вихвалявъ тебе, якъ янголя небесного.

— Я и въ тому признавсь, Палазю, дядькови,—каже Грыцько,—якъ ты мене випроводыла.

Палажка, дарма що вельмы зрадила, а кывнула йому щобъ не казавъ пры наймычци: бильшь одъ усього берегла вона честь и повагу чоловікову.

— Чы знаешъ, яке диво зъ нами сталося, небого?—каже тытарь.—Усю ничъ мы снылись маковецькому панови. Мы въ його такы въ двори й ночувалы, та винъ не знавъ, а вранци пытае: „Чы въ насъ ночувалы оттаки люде: одынъ сывий, а другый молодой русявий, зъ яснымы сыними очыма?“—„Такъ“,—кажуть йому, „воны ночувалы, и теперъ тутечки.“—„Ведить же ихъ сюды: се мени самъ Богъ послае.“ Заразъ до попа, напысалы духовницю, оддавъ намъ грошы, запрячастывсь та й умеръ того жъ такы дня опивдни. Мы його й ховалы, и старцямъ обидъ хороший поставылы. Тры лирныкы и два кобзари булы на обиди. Тры дни поминалы, бо добра душа той панъ бувъ. Я його злавна знаю и бильшь одъ усього покладавъ на його надіи у сьому дили, яко на бездитного и богобоязливого пана, да такого шастя и не сподивався. Теперъ у насъ церква буде на всю Украину!

Що вже й казаты про радистъ Палажчыну! А Грыцько ажъ сая на выду! У недилу въ нехворощанській церкви була панахыда по умершому. Людей бувъ натовпъ, и щиро молылись за впокій побожного чоловіка. По служби и послаи панахыды батюшка заклькавъ до себе Грыцька, тытаря и дванадцятьохъ чоловікивъ изъ старыхъ господаривъ. Якъ прыйшли громадяне, то батюшка объявивъ, скільки грошей зибралы и яку имъ церкву теперъ можна спорудыты.

— Теперъ же, — каже, — треба намъ подякуваты симъ людямъ, що труждались для храму Божого. Старый тытарь нездужае, просытсья на покой; то се йому буде дяка, якъ мы дамо йому перемину.

— Спасыби тобі, пане тытарю, за послугу ділови Божому та й намъ!—загулы вси господари.

— Люде добри,—сказавъ тоди пипъ.—Се вы чыныте гараздъ, що свого священника слухаете. Послухайте жъ його й ще разъ. Старый тытарь хвалить мени Грыгорыя Шугая, що винъ душа богобоязлива и порядна; то я бъ думавъ нагородыты його послугу тымъ, щобъ настановыты тытаремъ.

Уси перше мовчки вклонылись, и потимъ прикрылы Грыцька шапкамы зъ веселымъ оклыкомъ.

Грыцько Шугай ставъ дякуваты и видмагатись и своими молодыми литамы, и своимъ малымъ розумомъ, та вже його не зхотили слухаты.

— Абы въ тебе булы добри звычай,—казалы стари господари,—а на розумъ тебе наставыть нашъ любый батюшка.

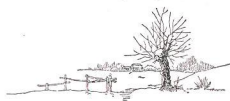
Тоди два чумацьки батьки прыступылы до Грыцька и передъ усима прохалы простыты ихъ за грубиянство. Грыцькови се було найбильшою нагородою. Дякувавъ винъ у серци своимъ Палажци, що вона въ його така розумна та щыра жинка, дякувавъ и Богови за неи мовчки, а голосно никому не сказавъ, щобъ люде не знали його великого скарбу. Ажъ слёза потекла въ його зъ очей.

— Згоджуйся, Грыцьку,—сказавъ, бачывшы се, старый тытарь.—Хочъ се діло й трудне, та воно тобі дуже пристойне. Я тебе за всю параквію благаю. Я вже старый и не можу бильшъ послужыты. До новои церкви треба молодои сылы.

— Ну, колы така ваша, батюшко, ласка,—сказавъ Грыцько, поцилувавшы попови руку,—и така воля громадська, то не-

хай мене Господь покриплеа, а я працюватиму скільки моєи снагы.

Настала після сього велика метань по селу. Підводи то дерево, то цеглу, то залізо возять поки дорога стоить. Усі прийнялись за роботу шпарко. Усяке наче чуло, що самъ Богъ тутъ помагає, бо й справди ніхто не зазнавъ такои любои зими и такои легенької дороги, якъ тоди була. На провесни стало тепленько; стукъ, грюкъ—рубають, стружать, пиляють дерево, тешуть. Тутъ жінки обіцянку дали глину мисити, воду носити, людей контентувати. Грыцько бигає, порядкує, а виберється хвилына, винъ и самъ струже. Батюшка за малярами йиздывъ за п'ятдесятъ верстовъ, а деяки иконы выпишала зъ Книва; дзвони повіддавали робити. Робота кипіла, церква якъ зъ води йшла. Цилий рикъ будували и спорудили церкву—якъ рясну макивку въ городи. Грыцько обгородивъ її огорожею гарненькою, такъ, що кризь огорожу цвынтарь зеленіє; кругомъ ограды насадивъ горобыны, кленыны, білои тополи. Поки скинчили церкву, то й деревця зазеленили: чымаленькымы садывъ. А якъ ставили на церкві хрести, то народу було якъ мгли; усі попадали навколишки, а деяки ажъ плакали. Більше жъ одъ усихъ радилла душа Грыцькова Домонтарева. Вже його перестали Шугаємъ звати. Щасливый бувъ винъ теперъ кругомъ. Жывъ собі зъ любою жінкою та поживавъ—наче весилле гулявъ.

Трудящий шукає доли, а доля шукає трудящего.

оставсь я хлопцемъ одъ батька й одъ матери одынаццаты годъ. Коли бь самъ, то пишовъ бы въ наймы: свить широкий; ато ще зостався братъ восьмы литъ и сестра пъяты годочкивъ. У хати нимо, сумно. Першъ, скоро мы посыротили, дакъ недиль зо тры бигала то одна, то друга сусидка. Хлиба замисыть, сорочку выпере, наварыть, нагодуе и пйде. Всього було ще доволи. Батько й маты повмиралы видъ якогось мору, одного дня й повмиралы, дакъ усього було повно. А далій—не стало вже ни шинця, ни олійкы: все якось позныкало швыдко. Покинулы насъ люде самихъ у хати. Що намъ робыты? Зчепывъ я руки... Треба мени самому топыты пичъ, самому хлибъ мисыты, пекты. Борошно ще було, и дровецъ на дривитни прызапасывъ покійнычокъ батько, наче знавъ, що хутко йому помираты. Трисочокъ сухенькихъ було доволи. Винъ бувъ соби убогий, та хазяйнуватый; а пиднявсь изъ сырицтва, бо старший братъ завладавъ батькивщиною, а його подавъ, якъ-то кажуть, чужымъ рукамъ на потыранне. Ходывъ по наймахъ, докиль приставъ у прыймы

до моєи жъ такы матери, такои жъ сироты, безъ батька й матери. Городець тилькы мала та хатыну пустку. Отъ и розжылысь булы помалу.

Почавъ ото я справлятысь у сумній нашій хати за батька й за матиръ. Напикъ зпершу такого хлиба, що и въ рукахъ не вдержышъ: ридкый, кризь пучкы лизе, кислый, сырый. Повыкидали свынямъ. На другый день зновъ мищу дижу. Напикъ изновъ такого. На третій—попалывъ увесь хлибъ на головешкы. Покры-то наломывся хочъ коржи пекты! Ато хлибци, було, посаджаю таки, якъ проскуркы. Рученята мали, не здолють. Ще я такый безсылоть соби бувъ. Сорочки пйду, було, пополощу соби, братови й сестри, та по-выкручуваты незмога. Сохнуть, було, на тыну, сохнуты! По-качаты покачаю, було, такы, та рубля добре не вдержу, дакъ воно лубомъ на насъ и стоить, ажъ тило дере.

Такъ дожили мы до весны. Громада якось не подумала, щобъ опекуна до насъ настановыты. А мы булы козачи. Порядкы булы тоди не такы, якъ теперь. Якъ се й хаты не зпалывъ! Весною, якъ птыця въ вырйй летать, щобъ прогонуватыся, зъ одного краю въ другый, такъ и мы: порозбирали насъ люде по чужыхъ селахъ,—кого за пастушка, кого за няньку до дытны.

Первый рикъ служывъ я за карбованця, и въ одного хазяина выбувъ ажъ чотыри годы. Що-году, було, мени карбэванця прибавляе. Винъ бы й не прибавывъ, дакъ нашъ такы старшына на подушне вымагавъ. За брата, за себе и за покййнычка батька треба було подушне платыты; а зодягавъ мене хазяинъ. Намерзнусь, було, взимку, бо кожухъ такый, що волосына видъ волосыны на палець; та йому—абы въ мене душа въ тили задержалась. То не батько!... а за сироту хто скаже? Бувъ у мене дядько, та я його зроду й не бачывъ; а побачывъ тилькы тоди, якъ забирали насъ на

чужи села. Сестру, що була ще вельмы мала, ни́хто не зхотивъ узятъ до дытны, дакъ поступылы тій молодыци, що їи взяла, матерыну ко́жушанку й свѣтянку.—„Однакъ“,—кажуть,—„миль пойи́сть, заки́ль дивча до ума дійде“. А то́ все, що́ було, дя́дько мій позабиравъ, батьки́въ такы́ брать ридный. Пару быки́въ, овечатъ шестеро, дви́ свыни и́ яке було́ суплатте, возы, кадовбы,—все чысто позабиравъ до себе. „Се,—каже,—мое наслѣдство, бо сыроты мали.“ Громада́ була озвалася, та багатырь зара́зь їй горилкою роты поза́львавъ.—„Винъ“,—кажуть,—„верне, якъ розуму подохо́дять“.—А винъ верну́въ мени тилькы́ вовны́ на рукавы́ци. Було́ въ насъ вовны́ наготовлено, та ще маты́ прыкупылы на чотыри карбованци, щобъ оде́жы вробыты, дакъ и́ вовну забравъ, щобъ миль не пойила. Да такы́ все́: чы ны́ткы, чы мишо́къ, чы греби́нь, свердло, со́кыра,—все чысто забравъ. Де́сятеро гу́сей, де́сятеро ку́рей було́, и те забравъ, а хату́ зпродавъ. Тилькы́ насъ йому́ не треба́ було́. А въ са́мого шистьсо́тъ у́лливъ паси́кы було́. Ажъ на поли́ссе, було́, посылас. Че́лядныки́въ, че́лядокъ держа́въ; свои́ плуга́тари бу́лы; а на́мъ и на нигты́къ ни́чо́го не зостави́въ. Те́перъ винъ поме́рь, а диты́ його, ка́жуть, ходя́ть по найма́хъ такъ, якъ мы́ ко́лысь ходы́лы. Да́къ ото́ якъ поча́въ я вельмы́ мерзты́ зимо́ю, лю́де мене́ й напу́тылы, щобъ я въ дя́дька хочъ ко́жушы́ну яку́ выпроха́въ. „Нема́ въ мене́“, ви́дказавъ, „зайво́го ко́жуха, а ось то́би вовны́. По́пряде́шь до́свитка́мы, да́къ то́би рукавы́чкы хтѣ́ зплете́. Се то́би того́ такъ́ моро́зь до́кучае, що́ безъ рукавы́ць“.

Гирке́ було́ жы́тте мое́ въ найма́хъ, а се́стри мо́й ше́ гирше́ до́велось. Я́ й не зна́въ, що́ вона́ ридко́ яко́и но́чы не спа́ла пи́дъ тыно́мъ, ꙗ́кы́ба хтѣ́ забере́ побачы́вши та на́годуе. Моло́дыця та́я ко́жушанку та́ свѣтянку́ пропы́ла; ды́тна їи́ вмерла, и са́ма вона́ куды́сь пово́локлась изъ́ суси́дъ,

бо вона въ сусидахъ жыла. Дакъ моя сестра такъ и зосталась мижъ небомъ та землею. А мале, дила не вробыть, дакъ ниhto й зодягты не хоче. Отъ же люде якось ии выгодували, закиль знялась на ноги. А якъ зросла, дакъ и замижъ ии взято. Я служивъ соби помалу въ далекому сели, та й не знавъ ничого про ии будуванне, а вже тоди довидавъ, якъ прыйшла мене на весилле кыкаты.

Выбувшы въ одного хазяина чотыри годы, почавъ я про себе инше дбаты. И люде такы мене до себе пидмвлялы. Вже стала мени инша пина. Ажъ шиснадцять годъ ходывъ я по наймахъ, да тилькы чотырьохъ хазяинивъ переминывъ. Багатши хазяины все мени плату прыбыльщувалы, а вбожши не хотилы стилькы даваты; отъ я зъ одныхъ рукъ у други й переходывъ. Сами люде мене запобигалы. Далій прывставъ я въ прыймы. Хазяйка трапылась мени добра,—и до роботы и до розмовы. Та не давъ ий Богъ довгого вику. Пожыла зо мною тилькы годочокъ, та Богъ ии й прыйнявъ до себе. Зоставсь я въ тій семѣи ни наймытъ, ни хазяйська дыгына. Люде вбоги, а дивка друга пидросла,—на другого прыймака надылсь. Поховалы мою Параску, посумувалы, та й пийшовъ я видъ ныхъ.

Зъ великого жалоу зайшовъ ажъ на Динь. Два годы ходывъ по Дону, прыробывъ трохи грошей. Видпала трохи туга видъ серця. Тягло мене зновъ на стари мисця. До кого жъ мени вертатысь? Хто мене прывитае? Ридного куреня мого давно нема. И городець матерынъ дядько мій якось пустывъ у чужи руки. Чы мени зъ дядякомъ позыватысь? Братъ и сестра порослы, по далекихъ селахъ прытулювалысь. Розтеклысь мы всима сторонамы по свиту, мовъ пташки зъ одного гнизда. Не зъ добра то хтось проложывъ писню:

Маты наша, маты!
 Не журись ты намы:
 Якъ поростемо,
 Порозхóдымось самы.
 Поросла трава
 По горахъ, по долинахъ:
 Буде насъ, маты,
 По всихъ украинахъ.

Прийшовъ я въ те село, де тесь и теща жылы. Воны мене не'диуралысь бы, та колы жъ и въ ныхъ перевертомъ усе перевернулося. Теща вмерла зъ журбы по дочци. Тесь прыймака до меншой дочкы не прыйнявъ. Лучылысь й хороши люде, на чуже село засваталы. Самъ винъ мусывъ иты мовъ бы въ прыймы до зятя зъ усимъ своимъ нащадкомъ, щобъ дочка старистъ його догледила. Хату зпродавъ, и побачытысь мени ни зъ кымъ. Прийшовъ я до його двoryща, и самъ бувъ не радъ. Колодизъ завалывся, а де хата стояла,—кропыва та бур'янъ заввышкы зъ мене поросло. Колысь на тому мисци моя Параска, зпизнавшы мене, хорошимъ хазяинамъ хлибъ повертала, а за мене подавала рушныкы. Багацько було черезъ се гомону, а мени радощивъ, що така дивка, та мене волююгу такъ уподобала. Теперъ и собака не гавкнувъ. Смачный мени въ сьому двoryщи бувъ хлибъ, хочъ я й мало його попойивъ изъ моею Параскою. Що й казаты! Бачте, и теперъ сльоза—не осудите за се—не дае мени всего вымовыты... Подорожня торбына въ мене на плечахъ, и стою на Парашыному двoryщи, мовъ на могылкахъ... Чы то жъ то було легко?

Саме тоди близький сусидъ ихъ вызырнувъ изъ хаты. Здывуався, побачывшы мене, привитавъ и каже: „Чого се ты, Симоне, тутенькы шукаешъ?“

Якъ бы оце теперь мій сынъ пысьменный тутъ бувъ, то показавъ бы въ книжци слова, що тоди були въ мене въ серци... Я й закетывъ ихъ заразъ, скоро почувъ, якъ винъ чытавъ:

Шукаю-пытаю
Зеленой—руты
Щобъ тебе, мій ридный краю,
На вики забуты.

Сынъ мій чытавши дывувавсь:—„Якъ такъ“,—каже,—„щобъ свій край забуты!“

— Буває,—кажу йому,—таке на вику, що й ридный край хотивъ бы чоловикъ забуты.

Дакъ дидъ, сусидъ ото нашъ, и каже: «Зайды, Сымоне, до насъ у хату, видпочынь.»

Я зайшовъ и все розизнавъ, що оце вамъ оповидую. Выслухавъ усе, кажу:—«Колы бъ,—кажу,—таке знавъ, то тамъ бы на Дону й викъ викувавъ. Завтра потягну зновъ у чужу сторону. Не такъ воно у чужыхъ мисцяхъ тяжко почувается.»

— Ни, небоже,—каже дидъ,—не раджу я тебе. Ще ты недавно розпочавъ жыты. Знайдешъ ище й прытулокъ, и хорошихъ людей. У другому тилькы сели, у чужому, прыймака пропытують. Одружылся, хазяиномъ будешъ. Се, колы знаешъ, Нычпиръ Кочерга. Знаешъ? Якъ йихалы черезъ наше село зъ цеглою на церкву, дакъ вись йому вломылась. Я йому позывавъ оси, и тебе мы гукнули воза пидважыты.

Тоди згадавъ я Нычпора Кочергу. У його надъ бровою бувъ шрамъ, и винъ такы розказувавъ, що навкулачакъ якесь ледащо, взявши въ жменю шматокъ зализа, трохи не проломыло йому головы ще замолоду, якъ парубкувавъ.

— Переночуй у мене,—каже дидь,—та ходимо до його клуни вкрываты. Винь мене кликавть. Тамъ и зазнайомышся. А въ його сына нема, сами дочки. Докиль тоби по тихъ свитахъ блукаты? Хазяинуватимешъ, се краще.

Пишли мы зъ дидомъ до Кочергы, а дивка вже й заручена. Мени якось и нїяково вже стало, хочъ про мою думку нїхто й не знавъ, оприче насъ двоохъ. Докрившы клуни, вернувся я до дида. „Поможу,—кажу,—вамъ днивъ зо два за вашу, дидусю, турботу, та й пїйду знову на Динь. Мене й на зиму наймалы.“

— Ни, я такы тебе оженю. Пойидемо до Стецька Гопака. Переказувавъ, що виддасть за тебе дочку. Винь про тебе вже прочувъ, що ты вернувся. А дочка незгирша. Оцей то вже тебе хазяиномъ настановить. Чоловикъ пидтоптаный. Хоче старшу дочку хорошому чоловікови приручыты. А тебе винь скризъ, де ты пробувавъ, добре знае.

Днивъ черезъ п'ять и пойихалы. У його чотыри дочки та ще й унукъ трынадцяты годъ. Мене такъ ушанувалы, та й каже батько тіей дивчыны: „Пожывы жъ у насъ зиму, ато мало часу: до посту не встыгнемо 'дгуляты весилля, де зъ чымъ треба зібратись. Якъ уподобаешъ дивку нашу, то й весилле видгуляемо; а не вподобаешъ, то я тоби п'ятнадцять рубливъ заплачу за те, що поробышъ.“

Я зоставсь. Робымо вкупи, молотымо и въ гаяхъ рубаемо зъ нареченымъ тестемъ. Дакъ мени не по нутру його дила. Пославъ разъ мене зъ вербы гилле збираты, а я помичаю, що воно не його. Зновъ пойихалы, превельку лыпу зрубалы въ чужому гай. Я подумавъ-подумавъ... Якъ мени таке терпить, та винь мене буде въ таки дила ввертаты!... Диждавши великодныхъ, святокъ, узявъ тры рубли, подякувавъ за хлибъ, за сіль, та й вернувся до дида, наче до родыча. „Що жъ?—кажу.—Не приходыться до дила.

Унукъ пидросте, оженять,—отъ хазяинъ у двори. А я що тоди буду?—“

— Та воно такы й правда,—каже дидъ,—я бачъ, такъ миркувавъ, що ты на свою худобу тымъ часомъ збывся бъ.

— И вже!—кажу.—У чужій кошари розплодышь отары.

Що робыты? Наче мени всюды путь одризана. Треба мени йты на вси чотыри витры. Тропа моя по всьому свиту. А винъ третьего дня каже: „Симоне, ось про тебе провидавъ Фылонтъ Рожа. Перепытувавъ про тебе людей та й наказывавъ, щобъ ты до його навернувся.“

Я того чоловіка поважавъ. Думаю: „Треба зайты хочъ идучы на Динъ, може винъ мене порадыть.“

А дидъ каже: „Се жъ и не дурно винъ про тебе клопочеться. Я його вдачу знаю. Слова не промовыть винъ даремно. Ось пойдимъ до його на святкахъ.“

Прийиздымо; а въ Фылоне така бесида зибралась. У його ажъ дви хати. Дакъ у старій винъ изъ унучкою живе, а противна вельчезна нова хата повна гостей. Шуткуючы казавъ, якъ строивъ: „Моя Мотронка, якъ розкубылється замужемъ, дакъ и въ двори дитвора не потовпыться.“ Веселый бувъ дидъ, наче парубокъ.

Побачывши стильки гостей, думаю собі: „Чого йому мене прийшлося на святкахъ закладыты. Се все хазяины зибралысь, люде поважни.“ Та й наготовлено було всего не мало. И порося свячене, и паска заввышкы зъ козацьку кучму и захолоды, и всяки стравы понаставлювани. А горилку пьють саму варену зъ джбану та ще й старосвицькымы срибнымы чарочкамы. Одъ предкивъ йому червонои миди джбанъ zostавъ на варенуху и си чарочки. Колысь-то (ро-сказувавъ мени навпосли) добре жылось и весело пылось, дакъ оцимы чарочкамы пылы наши диды зъ бабами чеберячки, приспивуючы:

Чеберячки!

Коло чеберячки

Прыпадаемъ рачкы;

А чы іі выпьемъ,

А чы іі выллемъ,—

Чеберячки!

Та визьмс губама зъ помосту чарочку та й мусыть выпыгы не разлившы, а чарочку черезъ голову перекине, не прыймаючы за неі рукою. Така була крутьба зъ роскошы!

Отъ я ставъ собі коло порога, и сумно мени, мовъ у пуши, середъ веселого гомону. Тутъ старый Фылонъ просыть мене до гурту; та кого постыгне недоля за недолею, той несмилый середъ щасливыхъ. Закусуемо. Покрепылись, пидвеселылись мы зъ дидомъ изъ того высокого горлатого джбану; а въ його влизе мало сказаты, що зъ видро. Не такъ же я тому джбанови старосвицькому козацькому дывуюсь, якъ Фылоновій унуци. Що за моторна та похопна дивчына! Услужовуе, подае, прыймае, звывається промижъ гостымы, якъ та ластивка. Усього достачае и хлибомъ святымъ доповнюе. Маленькою прыйнявъ старый Фылонъ изъ своею покійницею старою сю Мотронку за дытыну, бо своихъ дитокъ не давъ имъ Господь, та й зве іі унучкою. Вона такы на мене зпоглянула, шастаючысь коло столу, и щобъ то? Чогось мени заразы на души стало инше: забувъ про свое сырицтво. Такъ наче сестра на брата зпоглянула.

Колы жъ Фылонъ щось промовывъ до дида. Той мене смыкъ за рукавъ и выйшовъ зъ хаты. Я за нимъ. Дывлюсь, ажъ и старый Фылонъ иде за нами. Клыче насъ у стару хату. Гарна та хата, рушныкамы закрашена. Богы вкютани самымы вышиванымы рушныкамы. Такихъ я й не бачывъ по людяхъ, бо се була старосвищына. Шовкамы та

срибломъ инши були вышивани; изъ роду въ ридъ переходили и тильки на великодни святки та на риздяни чепляються. Я ажъ зупынився, дивуючысь.

— Се,—каже Фылонъ,—се ще наши бабы та прабабы дивуючы таке споруджували. Козаки тоди панували; подушного, видбуткивъ не знали, у військо охотою своєю ходили, и шовкы та срибло ажъ изъ Турещины здобували.

Я такы й чувавъ про старого Фылону, що въ його старосвищына переходується, а буты въ двори въ його не доводилось.

Отъ посидали—самъ Фылонъ кинецъ стола, та й каже мени: „Я тебе, Симоне, ще хлопцемъ знаю, та ажъ ось колы прывивъ Господь у себе въ хати вбачаты. Отъ що, мій голубе: чы не будемо мы сватамы?“

— А чому жъ?—кажу йому.—Колы вамъ треба помогты та до косовици, такъ я зъ дорогою душею послухаю. Теперъ на Динь ще рано.

— Нашо намъ той Динь?—видказавъ Фылонъ.—Буде зъ тебе поспыту, що набрався по свитахъ. Пора своимъ кошемъ осистысь. Я бѣ тебе, сынку, хотивъ залучыты до себе не до весны, а хочъ бы й навикы.

— Що жъ?—кажу.—Хочъ и на годъ, такъ мени до васъ и на годъ не страшно договорытысь.—А самъ думаю: „Чы вже справди Фылонъ про що инше закъдає?“ Не йому самъ соби виры.

— Ни, сынку,—каже тоди Фылонъ,—мени не челядника, а хазяина треба. Ось пострывай, я клыкну Мотронку на пораду.

Якъ вийшовъ, дидъ и каже тоди: „Розпытувавъ мене, чы маешъ думку одружытысь, дакъ я шепнувъ, що ты не видъ сього. Нехай Богъ дає тоби теперъ шасну году!“

Увійшла Мотронка слидомъ за Филономъ.

— Мотронко!—каже до неї Фылонъ.—Довго шукавъ я тобі пары, щобъ и розумный, и тихый чоловікъ бувъ. Оце жъ и знайшовъ. Про Сымона Кучмана, ты знаешъ, часто я згадувавъ. Оце жъ и єсть той самый Симонъ Кучманъ, що за молодого віку перепробувавъ усякої доли.

— Симоне!—озвався тоди до мене.—Ты будешъ їй, оцій сироти батькомъ и добрымъ подружжемъ. Чы до вподобы?

У того Фылона такъ швидко дило йшло за словомъ, що мы обоє й не зтямылись. Насылу трохы опам'ятався изъ великихъ радощивъ, та й уклонивсь Фылонови ажъ до нигъ. Языкъ мени однявся, слова не промовлю.

— А ты, Мотронко, чы вподобала того Сымона, що такъ дивувалась, розпитуючи про його?

Затулылась вона запаскою.

— Я сылуваты тебе не буду,—каже Фылонъ.—На се нема й закону, кому кого полюбыты. Дакъ якъ? Чы вподобала?

Вона мовчыть. Сказано, дивчына.

— Кажы бо, Мотронко!

Тоди вона верть, та за двери.

А дидъ каже: „И вы бо, Фылоне, чого зхотили: щобъ дивча прылюдно сказало, хто до вподобы. Колы мовчыть, дакъ и постерегай, що квапаться.“

— Куды бо ты, Мотрусю?—гукнувъ у сини Фылонъ.—Иды бо ще сюды, дытныо моя!—Та за рукавъ и прятягъ їи ажъ до самого столу.—Треба вже намъ кинчаты, а то, бачъ, усю беседу покынулы.—Та й каже:—Оце, Симоне, и ты, Мотронко, благословляю васъ и даю вамъ усю мою худобу и все поле, що маю зъ дида й прадида. Роду въ мене нема, дакъ вы вдвохъ будете моими дитьмы.

Тоди вже я прыступывъ до Мотронки та й кажу:

— Колы пїйдешъ за мене, дакъ уклонимось укупи батькови.

Вона такъ и вклонылась. Батько кажуть: „Ходимъ же до гостей.“

Отгуть уже почалы добре пидыты зъ того джбану. Дидъ веселый такой! Якъ пидпылы, дакъ сами вдвохъ у тачець становляться. А людамъ ни чычыркъ про сватанне, тилькы знай частують: „Гуляйте, люде добри! Може, мого вику й не багацько. Кому-то мои чарочки достануться!“ Та все танцюють удвохъ изъ дидомъ по запорозьки. А дали такы й за чеберячку взялысь. Мотронка зняла зъ столу кылымъ и прослала на доливи, а стари приятели (бо все тилькы сами диды та бабы до Фылоне зійшлысь) прыпадають рачкы до чарочокъ, мовъ диты. Уси дывуються. „Оце Фылонъ! наче весилле гуляе!“ Я тымъ часомъ ходжу слидкомъ за Мотронкою: „Що за гарна зъ тебе хазяйка буде! На чужому хлиби зросла, а яке дотепне!“

Довго справлялы диды зъ бабами чеберячку, ажъ покы такы джбана до крапли выцидылы. Тоди гости порозходылысь, а мы тамъ и заночувалы.

Ранкомъ збираемось у путь, а батько й кажуть: „Прысылайте жъ старосты.“

Мы й не дцялыся: днивъ черезъ тры й прыслалы, и сами прыйихалы, и горилкы барыльце доброй оковытой привезлы. Запылы сватанне. Подавала вона хусткы.

— Ходимо жъ до попа.

Узялы хлибъ та пивня зъ куркою. Прыйшлы, запытуемо попа, що визьме за винчанне.

— Стривай, Фылоне,—каже батюшка,—треба у метрыку подывытысь. Я недавно ще його дивчыну хрестывъ.

Подывывсь. „Ни, ще не сповнылось.“

Мы прохаты. „Ни, не можна!—Идите, каже до дяка: у його должно ще въ другій кнызи быть запысано.“

— Опе жъ,—думаю собі,—не пощастыть мени й тутъ одружытысь. Якъ не пощастыть, то вже довику не шукатому пары. Тилькы вбыточытысь та гаяты часъ! А згадаю Мотронку—забуты не можу.

Наречений батько тымъ часомъ просыть: „Та нуте бо, панотченьку! погляньте бо пыленько въ метрыку! Таки жъ видколы вже дивча живе въ мене. Вже жъ и моя стара пъятый рикъ, якъ до Бога приставылась.“

— Не выйшлы года,—та й годи.

Покидылы мы курей попови и хлибъ святыи на столи, пійшы,—сумуемо.

— Ну,—каже Фылонъ,—будьмо жъ укупы, докыль попа вблагаемо. И ты, диду, не розлучайся зъ нами. Пойидьмо зо мною на прыстань. Куплю плыть та зроблю нову комору молодымъ; а то ще прадидъ мій будувавъ стару комору, такъ похылылась и порохнею взялась.

А мене сумъ обіймае. „Та вже,—кажу,—пойидьмо. Хочъ и не мени хазяйнуваты въ новій комори, дакъ йй буде. Я й майструваты поможу“.

— Опе розумне въ тебе слово!—каже Фылонъ.—Хыба вже такъ и розлизеться наша справа, що пипъ забезкалычывся? На те винъ пипъ. Не страшно, кажуть, женытысь, страшно попа еднаты.

Пойихалы на прыстань, вывезлы плыть ажъ сьома возамы (прыятелы дидовы помогли), да тамъ и шуку таку злобулы, що зъ пивъ пуда буде.

— Се купымо попови на гостынець,—сказавъ Фылонъ,—то винъ у метрыку не такъ-то буде дозыратысь.

А мени все здається, що пипъ не дурно ставъ намъ на дорози. Сумую собі мовчкы.

Прывезлы въ ночи плыть и ту шуку. Раненько взяли зновъ хлибъ святыи, пивня зъ куркою и страшенну шуку.

Пишли до попа. Щуку на ослинець такъ и вывернули; положили хлібъ на столи, горилки пляшку, звисно, поставили, а курей звязанихъ у куточку коло порога положили. Тутъ було вже довели людей договорятись за весилля; паръ изъ висимъ було. Та никто такого, якъ мы, гостянця не приніс. Повыбигали дити, дивуються, яка величезна щука! Побигли въ кимнату, розказують панотцеві й матушці про диво. Попада заразъ такъ й вийшла, а пипъ кинчавъ молитвы зъ книжки, тильки разъ озирнувшись у прочинени двери на ослинчикъ. Отъ увійшовъ. Мы просимо, кланяємось. Дывувався, дывувався батюшка на ту щуку-рыбаху. Доставъ изъ шуплядки метрыку, роздывавсь увъ окуляры (а першъ безъ окуляривъ дывався), та й каже сміючись: „Повинчаю. Трошки додайте до п'ятьохъ карбованцівъ. Свята копа переможе й попа.“

Мы тоди видъ його лодому людямъ оповіщати й весилле справляти. Та вже такъ мене доля налякала, що ажъ поки ставъ на рушныку, все сумлився: „А що, якъ пипъ ище разъ у метрыку зазирне!“

Отъ, дякувати Господеви, живемо зъ Мотрею двадцятий годъ. Батька чесно поховали, 'дпоминали. Худобы довели намъ zostавивъ, а я ще до того прыкупивъ. Правду пророкувавъ старий, нехай царствує: новень двір' дитей у насъ. Господь усимъ благословивъ. Помичъ своя. Оце вже старша дочка на видданні. Люде хороши знаходяться Швидко вже подушкы кынемо¹⁾. Такъ, бачте, треба дбати, щобъ кожній дитині було на чымъ господарювати. Люде кажуть: „На що йому? Хыба въ його мало?“ А мій сынъ по-

¹⁾ Якъ дасть кому Богъ унукивъ, дакъ на подушкахъ не сплять, а на ряденні, чы на якій одежини.

чытуе въ книжци, шо колы тоби дано й усихъ десять таллантъ, дакъ ты до тихъ десятиохъ прыдбай ще десять. Хвалыты Бога, я до того, шо за жинкою мени досталось, утрое прыдбавъ соби. Опе карбованцивъ десять у кышени носышъ, — и на се треба, и на те треба; а тамъ прочуешъ нывка або лука продається. Отъ я трохы дамъ завдатку, а тамъ зароблю въ кого майструючи, та й оплачусь. Люде було мене лають: „Сякий да такый, має свое поле, худобу таку, а по людяхъ робить поденно, мовъ який злыдарь. Майструе по чвертаку день, ты бѣ казавъ, нема зъ чого на силъ розгорыты.“ А мени байдуже. Назбираю ще карбованцивъ десятокъ та й однесу; або позычу въ кого, та й одроблю. Нехай люде судять, шо панамъ, наче крипакъ, служу. За мою послугу паны часомъ и сотню карбованцивъ мени позычали, та ще й прыятне слово чуешъ одъ ныхъ. Иноди прыйдешъ у свято, посаждать тебе, побалакають изъ тобою, наче зъ родычемъ. Стала мени горилка якось нибы вадыты, дакъ воны мене червонимъ выномъ частують, або чаемъ. Такъ не выпускають, не почастувавши. Люде кажуть: „Панський пидлыза.“ А имъ те й завидно, шо ихъ нихто не знае, а мене стринуть хочъ на торгу, або коло церкви: „Здорови булы, Симоне Мыкытовчу!“ Отъ мени й весело, шо поважни люде мене добрымъ словомъ покликають. На роботы я вже за свого чвертака вроблю, паны знають, и вже такъ змайструю, якъ самому соби. То чого жъ мене имъ, або мени ихъ цуратысь? У насъ господари гордують заробитками и сынивъ не пускають на послугу панамъ; а мени—абы я ничиеи роботы не перебивъ, або не вкравъ чого, не осудывъ чоловика. За се грихъ передъ Богомъ и передъ людьмы соромъ, а заробляты хочъ бы и въ найбагатшого пана—се дило добре, абы по правди. Та й шо казаты? Наши такъ не запоможуть чоловика, хочъ

ты й золотый у нихъ будь. А въ мене йе сусидка пани, такъ и Боже мій! Нехай бы мене порядыла на цилый годъ,—здається, й про худобу забувъ бы: така вона до мене привитна. На все добре наставляе; сына звелила пысьменства вчыты—я й вывчывъ такы, послухавшы їй; а вже яка потреба—ни до кого не йды: вона зарятуе. Наши мени завидують, а заробляты, якъ я, не хочуть: господари!

Чортъ у крепацтви.

К а з к а.

Бувъ собі дидь богоугодный, — такый, бачте, що ни пивслова не збреше и никого й на воло-
сыну не зкрывдыть. И була въ того дида баба та й преехыдна! Не давъ имъ Богъ замолоду ди-
токъ, — такъ йистъ його баба та й йистъ! Вже зъ того дида
восталось не бильше снасти, якъ на малу дытыну: усього
ззила! А його Богъ якось такы держыть на свити. Зовсимъ
идь земли похыльвся, а Богъ його держыть. И дило винъ
робыть, и хлиборобства не кыдається. Сказано — сила Божа
въ немоци звершується.

Отъ баби й нудно, що чого сей дидь на свити живе!
Прымила бь, — його згламала. „Покину песького дида!“ думаеть
собі, та й покинула. У сусиды впросылась до такои жь, якъ
сама, ягъ, абы хочъ симъ свого старого збагнитуваты. Ба-
чыть тоди бидолаха, що зовсимъ лыхо, пійшовъ до церкви.
„Помолюсь (думаеть) Господеви: якъ винъ звелыть мени го-
рюваты на старости литъ моихъ, такъ и горюватому.“

А живъ той дидь богоугодный на одшыби за греблею.
Гребля предовга, а ще на провесни грязь прыдалась. Важко
було тимаси плентаться до церкви: „Та вже (мыслыть собі)
якось доплентаюсь.“ Ще й до вутрени не дзвонили (а се

було въ недилю), ше тилькы шо почалы зъ села овечать на первый рясть изганыты. Дидъ заздалегòды пиднявсь, паличку взявъ, шкандыбае.

А чортъ саме тоди прытаився пидъ греблею, щобъ звесты парубка зъ дивчиною. Бувъ парубика въ тому сели вбогий, да такой же то нетяга, шо нихто не хоче за його замижъ иты. А село багате: все господари сами живутъ, то имъ про прыймака хочъ и не кажы. Було жъ и дивча сыротятко, шо ни батька, ни матери не знало; дакъ багатырськи хлопцы на неи й не дывляться. Отъ и полюбыла ся бидота одно одного; та шо жъ? Якъ имъ побратысь? де жыты? хто ихъ у двиръ изъ дитворою прыйме? Чортъ и думаетъ: „Стрывайте жъ, я васъ пидъ вербою безъ попа одружу та й росплоджу зъ васъ циле коadlo старчать!“

Парубокъ бувъ у хазяина, а дивчына въ другого хазяина за наймычку. Отъ и повиганялы воны овечать ранищъ одъ усихъ, щобъ не прылюдно побачытысь. Чортяка ажъ усмихається, якъ то винъ пиддасть имъ обомъ весняного тепла! Ажъ гулькъ—щось хлюпостыть постоламы, чвяка щось по грязи. Се дидъ иде до церкви. Тутъ саме въ дзвона бòвкнулы. Дидъ нашъ изнявъ гарненько шапочку, перехрестывсь. Чорта ажъ у печинкахъ запекло, шо дидъ ще й охрестывсь. Якъ выскочыть, якъ пхне старого зъ гребли! Такъ и плюснувъ дидокъ нашъ у калюжу. Шо робыты? Старому—якъ малому: давай крычаты, ажъ заплакавъ зъ немогы.

А дивка зъ парубкомъ тилькы шо зйшлысь до купочки. Чують лементъ, прыбиглы, звелы дида,—винъ увесь обмокъ, трусуться. Парубика зкынувъ изъ себе латану сирячану.

— Вдягны, дидусю, та якъ итymesъ изъ церкви, такъ зайды до Хомя, що надъ кручею: свытына твоя просохне, а я вже й такъ побуду: не дуже холодно.

Пійшовъ дидь, подякувавши, до церкви, а чортяка до парубка. Давай загриваты його, щобъ займавъ дивчыну. Дакъ ничого не вдіє, бо весняный витрець такъ и проймає хлопця: не до жартивъ. Дивка хочъ и прыгорнулась бы до його, та въ його инша вже думка. Тилькы разынку й поцилувавъ та й побигъ на кручу до Хомянои хаты. А хата въ того Хомя така, що й викна въ землю повгрузалы, дакъ винъ килочкамы пообгороджувавъ, щобъ свынота не повибывала. Та бувъ Хома усимъ приятель—и лыхымъ, и добрымъ. Хочъ и вкравъ бы хто яку одежыну, то винъ переховає. Отъ и высушывъ парубокъ у його дидову свытыну.

✓ Тымъ часомъ Богъ покликавъ передъ себе чорта.

— А що се вкоивъ, псявиро? Одынъ у мене бувъ чоловікъ на все село правдивый, дакъ ты й зъ того насміявся! Оце жъ знай, цапына ты личино, що бъ ты сьому диду-севи тры годы, якъ тры дни, крипакомъ выбувъ. [Та гляды мени: колы дидови буде яка прыгода, або що, дакъ и не думай! У мене не выбрешися!]

✓ Гризно такы заговорывъ Господь на нечыстого, ажъ блискавка по всьому небу сяйнула и громомъ усю землю зхытнуло.

Почухавъ чортъ помижъ рогамы. Ни́де дитысь—мусывъ иты въ крипацтво.

А дидь кладе соби любенько поклони въ церкви, та й не знає, чого се такъ блискавыця обвылась округы бани, чо-го такъ земля страшно зхытнулась!

Одправывъ отецъ Якивъ утренью, пишовъ одпочываты, бо винъ у насъ на ноги кволий, дакъ не швидко до службы дзвонить. Богоугодный дидь соби й думас: „Що жъ? Те-

перъ я одынокий. Скотынку никому доглядаты, борщыку никому зварыты. Пйду додому. Нехай Господь мени даруе, що службы Божой не делешньою не чутыму.

Пишовъ. Иде поузь кручу, ажъ парубокъ йому на зустрічъ суху свытыну выносить; одягъ його, пидперезавъ. Дидъ и каже:

— Парубико! Не давъ мени Господь мылосердный дитокъ: узавъ бы я тебе за сына.

— То що жъ?—каже йому той хлопецъ.—Я вчора саме году дослужывъ, дакъ и будемо вкупи жыты, бо й я соби одынъ однимъ, якъ пучка.

— Отъ тилькы горе,—каже дидъ,—що баба мене вчора покынула.

— Та чувъ я, дидусю,—каже парубокъ,—то й охотницъ мени до васъ и йты.

— А якъ же мы, хлоню мій, бурлакуючи, справимось? Коля бъ ты знайшовъ соби дивчыну та одруживсь; а въ мене, хвалыты Бога, й земелька йе, и волюкы йе, тилькы въ господи никому буты, якъ на поле поидемо.

— Та я маю на прыкмети дивчыну,—озвався парубика,—тильки, щобъ не було на васъ, дидусю, важко, якъ мы вдвохъ до васъ у хату втырмось.

— Яка жъ се вагота, хлоню?—каже зрадившы богоугодный дидъ.—Та колы бъ Господь благословывъ васъ дитонь-камы, дакъ я бъ ихъ мавъ за ридныхъ унучать.

Слово по слову, въ одну хвылыну порадылысь колы й дивку свататы, колы й весилле справляты.

Хома заразь тутъ свою кырпу тыць! (бо винъ у насъ кырпаты на всю околицю).

— Я,—каже,—пйду зъ дидомъ у старосты!

Дидъ ажъ на ногахъ не встоить. Почувъ небораць душою, що й на його зглянулась доля.

— Такъ що жъ довго барыться? Не гаймо щасной го-
дыны.

— Та я,—каже Хома,—хочъ и сьогодни.

А парубокъ до сього торгу й пишки.

— Ось я побіжу додому—труситься зъ радощивъ дидь,—
та впоравшись и прыбіжу до тебе.

— Про мене,—видказавъ Хома.

Полыне дидь голубомъ сывимъ до свого двору, пид-
скакуе, всмихається, забувсь и про бабу; колы жъ зыркь!
ажъ у його шошь вештається по подвирью.

— Що ты за чоловікъ? Чого тутъ вештаєшся?—пытае
дидь.

✓ А се вже чортъ розпочавъ свое крипацтво.

— Що жъ,—каже,—такъ и такъ: ниде мени въ свити
прихылытысь, сновыдаю заволокою: прыймайте, дидусю, въ
наймы. Вже я й скотынку вашу понапувавъ.

— Неспромога моя наймыта держаты,—видказавъ дидь.

✓ — Та я за шматокъ хлиба въ доброго чоловіка служы-
тому,—каже йому чортяка.—У мене така вдача, що я й
стравы не йимъ, а взявши окрайчыкъ хлиба, такъ соби й
прохарчусь ходячы.)

— Оце нехай Богъ крпе! — дывуючысь одказавъ дидь.—
Мени хыба жалъ стравы? Та въ мене, бачъ, хата маленька. А
ще жъ я прыймака прыймаю, такъ ниде гараздъ и лягты
тоби въ хати.

✓ — А на що мени въ хати лягаты?—каже чортъ.—Я хаты
змалку не знаю.

а/ — А въ холоднечку жъ якъ?

— У холоднечку? Мени однаково, що зима, що лито:
такъ я звыкъ, не маючы соби прытулку.

— Чы справди? Та се жъ дивно й слухаты!

— Не дывувалысь бы вы, дидусю, колы бѣ знали, въ яко-
вому пекли зрись я змалечку.

Здвигнувъ плечыма дидѣ. А чортъ йому въ ноги, та
знай просыть, щобѣ прыйнявъ за шматокъ хлеба, бо весь
свить його цурається. } ✓

— За що жѣ тебе цураються людѣ?—пытае.

— За мою вдачу, що живу соби ризно: окроме йимѣ,
окроме сплю, та й не люблю гурту людскаго. А дило за
мною зроду не стояло. Ось погляньте, дидусю, якъ я въ
двори въ васѣ попрыбравъ. пч

Дывыться дидѣ, ажѣ усе позмигивано, позгрибувано,
чы кизякъ, чы трисочка, або цурапалокъ, дакъ усе въ купку
позагортывано, и дривецъ на дривитни нарубано.

— Ну, — каже, — рады святаго дня не годылось бы
всого цього робыты, пох

— Нема въ мене свята—каже чортъ: —я не загуляюсь, не
зап'ячу, не засплюсь и на Велькдень. Якъ день, якъ }
ничѣ,—разѣ у разѣ тупаю та працюю. И собаки не держу,
такый я сторожкый. Згорнусь бублычкомъ пидъ повиткою,—
и мышѣ не пробижить, щобѣ я не почувъ. Оттакый, я ди-
дусю, вдався! z

— Та й служышѣ по людяхѣ за шматокъ хлеба?

— Оттакъ,—якъ бачыте. Прыимите мене, дидусю, бо вже
я свить пройшовъ,—усюды мене цураються.

Змылосердывся дидѣ, прыйнявъ чорта за шматокъ хлеба.
А чортъ уже йому и въ печи затопывъ, и картопли на
юшку наскрибѣ, и бурякивъ на борщѣ накрывывъ, тилькы
горшки попрыставляты.

Наварывъ дидѣ обидаты, клыче чорта.

— Ни, дидусю, обидайте сами. Я стравы не вжываю. ✓

38. А якъ йому вживаты страву, колы чоловікъ, сившы до трапѣзы, заразъ благословиться, охреститься. Та ще жъ и шапку треба зняты, а пидъ шапкою въ його, звисно, рогы.

— Оце хымерный наймытъ! — думае соби обидаячы дидъ.—Ну, доглядай же домивки,—каже пообидавшы.—Якъ тебе на имъя?

— Ніякъ. Нема въ мене ніякого ймення.

— А якъ же тебе по людяхъ звалы?

— Такъ звалы: ты, да й годи. Скажете тильки: гей ты! я заразъ почую.

Ну, се такъ що наймытъ! Ажъ моторошно якось дидови. Та вже прийнявъ, не проганяты зъ двору, мовъ того пса. А чортъ стоить передъ нымъ, зкрывившысь мовъ середа на п'ятницю. „Якъ його бидолашнього видъ себе прогнаты? Ввесь свить його цурається; нехай же йому буде хочъ у мене прытулокъ!“

087- Такъ соби миркуючы, потягъ богоугодный дидъ на кручу. Пійшли зъ Хомою, высваталы дивчыну. Яке тамъ сырицьке сватанне? Абы законъ сповныты. Незабаромъ и весилле справылы.

Дидова хата помолодшала. Любо та гарно втрюхъ жывуть, а чортъ усе осторонь. Зпершу було всимъ чудно, далій попрывыкалы. Така влача,—що ты чынытимешъ? И не видно чорта въ двори, а дило за нымъ не стоить. Двиръ такъ окукобывъ, мовъ кубелечко. Скотыны доглядае, да й курей, и тыхъ за нымъ не всиштыся молодыця попередывлюватись, и хочъ бы де знеслась инша прыхыжкувата курка, винъ те яечко знайде й принесе. (Курчатъ навыводылы безличъ. Хочъ бы тоби одынъ розбѣтокъ! Уси яйця квочки полупылы. А що вже въ поли на оранци, дакъ дидови старымы ногами за наймытомъ и не поспиштыся. Насылу молодой хазяинъ, той уже прыймакъ, справыться. Волюкы въ

його бигають мовъ поросята, а плужокъ такъ и плыве. Та ✓
 никòлы жъ то не поламлється, хочъ и сокры въ поле не
 беры; а скотыну за ничъ такъ понапасае, що бокры пови-
 ривнюются, мовъ у сажовыхъ свиней. Оттакъ чортяка вид-
 бувавъ крипацтво!

Дывиться баба зъ боку, якъ дидови щастить, та ажъ
 розривається зъ досады! Стала думаты, якъ бы звесты його
 зъ хазяйства. „Выдушу йому курей!“ Отъ и крадеться на
 горыще, бо собака на бабу не гавкае; а чортъ усю ничъ не
 спить, то й бачить. Винъ драбыну прийнявъ, та якъ загар-
 чыть на горыщи, баба якъ поточыться, якъ бебехне зъ го-
 рыща! Насылу встала. Очунявши, думаетъ: „Се я не знать чо-
 го злякалась. Ось пйду йому телятъ до коривъ выпускаю,
 нехай пообсысаються!“ Лизе, крадеться въ хливець, а чортъ
 ий изъ хливця назустрічь! ✓
 Очы червони, огняни, а зъ низ-
 деръ искрамы! Баба такъ и гупнула нãвзнакъ! Довго лежала
 безъ памъяты, а якъ прыпленталась до своеи каты, дакъ на-
 сылу переполохъ ажъ дви ворижки вылылы. „Ну, не бу-
 де жъ у тебе хочъ на городи ничего!“—сычыть одужавшы
 баба. А дидивъ городъ бувъ якъ разъ поузь сусидчыну
 хату, дакъ не страшно баби вночи. Выйшла баба на городъ,
 давай вытоптуваты, давай ирваты! Колы жъ дывиться: се
 не огудына, не бадилля, се вона самый гадъ изъ земли вы-
 смыкае, а вужакры та гадюкры такъ по ногахъ да по рукахъ
 у неи й вьются. Ой лышечко! А чортяка зъ-за лису: кухъ-
 кухъ-кухъ! Баба необзыръ додому. Зъ того часу втыхо-
 мырылась, тилькы, зципывши зубы, зеленіе зо злосты.

А дидъ соби багатшае та й багатшае. Прийде оранка,
 то вже його наймытъ и знае, чы буде мокре, чы сухе ли-
 то. Колы мокре, винъ оре сами горбы, а проты сухого—
 сами долины та нызыну. То въ людей жыто або повымокае,
 або посохне, а въ дида стоить якъ стена. Та вже по-

чавъ дидъ богоугодный знемогаты на сыли, снагы вже не стало ставаты. Увесъ викъ мѹку терпивъ видъ бабы, дакъ уже йому й шасте не въ пидмогу. Тилькы подывыться, якъ його волюкы оруть, або якъ жєнцѹ жнуть, та й додому. Все пыльнувавъ неборацъ домивкы. Дали й бачыть, що порѹ до Бога йты, прыклякавъ названого сына свого и того наймыта.

— Усю худобу тоби видпысую та й наказую, щобъ ты сього нашего наймыта шанувавъ якъ брата: винъ обохъ насъ хазяинамы настановывъ, за його доглядомъ повно въ насъ и въ двори, и въ поли. Да такы визьмы та й подились изъ нымъ усїєю худобою, якъ братъ изъ братомъ.

✓ — Э, ни!—каже чортъ.—У мене така вдача, що я хыба людямъ инколы прыдбаю, а мени воно ни на вищо.

— Дакъ чымъ же тебе за твою службу вынагородыты?

✓ — Оце,—каже,—мени вся нагорода, що вы мене прынялы за шматокъ клиба, не знехтувалы мене сирому. А колы вже хочете подякуваты, дакъ оддасте мени те, що вамъ у двори ни на вищо не потрибне.

— Та беры,—кажуть,—хочъ що й потрибне.

— Такого мени не треба. Я соби такє визьму за мою працю, що зъ його вамъ хыба шкода, а не корысть.

— Ну, якъ соби знаєшъ.

Прывыкы вже, що винъ соби наче прыдуркуватый.

Умеръ той дидъ, поховалы його, видпомыналы. Отъ уже молода господиня сама та й сама дома. То було дидусъ у господи тупає, а теперъ уже, якъ выйдуть на 6ранку въ поле, дакъ вона знай одна, що иноди й сумно.

Оттакъ сыдыть вона соби якось у хати, колы жъ увійшла до неи баба. То було й двиръ обходыть, а якъ ди-

да поховалы, вона прыйшла до своєї ніби вже невестки, та й почала слезбизувати:

— Оце ти все сама в домищи, Фесько? (А й Феською звали).

— А що ж? Мушу худібчыны глядити.

— Не дає Господь вамъ дитокъ.

— На те Божя воля, бабусю.

— Такъ молода, — каже ехидна баба, — та знай сама в господи. То-жъ-то мусять бути нудьга!

— Спиваю собі та й розганяю нудьгу.

— И вже, самій спивати! Се ти себе занудышъ, дытно моя. Пожалься своїхъ молодощивъ.

— А що жъ робити? Сусидъ близькихъ нема, оприче васъ; а в шинкѣ я зроду не ходыла.

— Ты бѣ до себе кого прынадыла, Фесю.

— Що се вы, бабусю? Крый мене Матѣ Божѣ! Хыба в мене чоловика немає?

— Чоловикъ увеселенчыкы в поли, а молодій людныи та самотою — се вельми тяжко. Хочъ бы до тебе нашъ дякъ ходывъ.

— Та нехай йому абы-що! На що мени той дякъ здався?

— Розговоры в нудьгу самитню, укупѣ бѣ заспывалы. Винъ уси гласы знає.

— Нехай винъ собі тямься зъ своїмы гласамы.

— Бачышъ, його Палажка вмерла оце на проводы, дакъ винъ журыться; отъ бы вдвохъ погуторылы, заспывалы.

— Нехай лучче в церкви спиває, а не зо мною, — видказала Феська.

— И мени нудно жыты на свити. Покійныкъ не любывъ мене; на старости выгнавъ изъ хаты. Жыву в сусидахъ изъ такою старою бабою, якъ сама. Та вже теперъ нема

Зв. одра. елм.

його на свити, дакъ я й одсердылась; а помынаты чоловіка
годыться, якый бы винъ тамъ ни бувъ.

Се кажучы, вийняла зъ-за пазухы пляшку запеканой
горилкы, палянычку дистала та ще й ковбасу. Выпила сама
и невестку почастувала. Потимъ и вдруге. Повеселишала
наша Феська, зашебетала до бабы. Колы жъ тутъ у синяхъ
двери—рыпъ. Кого се Богъ несе? Дывлаться, ажъ се той
дякъ и есть. Веселый такой, привитный.

Прыйняли його за гостя, почалы частуватысь.

Уже дякъ и гласы заводять:

Тяжко та важко, серце Палажко,

Радуйся, Фесько!

Зареготалась молодычка. Завелы вдвохъ писеньку. Ба-
чыть, справди такъ веселише, нижъ самою въ хати сидиты.
Дякъ уже ии й за поперекъ обіймае, а баба обохъ частуе...

Тымъ часомъ чортъ доходить изъ чоловікомъ упруга.

— Годи!—крыкне мовъ опареный,—годи ораты!

— Якъ годи?—каже чоловікъ.—Дви скибы тилькы од-
вернуты, та й упругъ.

— Кажу тобі—годи! Служба моя скинчылась. (Тры годы,
якъ тры дни,) бувъ я въ крипацтви. Теперъ живы соби,
якъ знаешъ, а я побижу, визьму свое, да тилькы мене й
бачывъ.

Чоловикъ дывиться,—чы не збожеволивъ наймытъ? А
наймытъ справди мовъ божевильный дрегнѹвъ изъ поля до-
дому. Не гледивъ и дорогы, манивцемъ такъ и стрыбае. Що
тутъ чыныты? Покинувъ чоловікъ упруга недообраного, по-
гнавсь изъ воламы додому. Доходить до кручы, шо надъ
болотомъ коло Хомяной хаты, ажъ чортяка шось пре зъ
царыны. Що винъ несе на плечахъ? У чортякы ехыдна
баба!

— Бувай здоровъ!—гукунвъ йому оддалекы, а самъ изъ кручы скикъ, та въ болото! Тилькы й бачылы наймыта, а бабыныхъ и кистокъ не знайшлы въ болоти.

✓ А Феська вже ажъ тоді призналась, що зъ дякомъ спивала, якъ черезъ два роки перву дытыну появила. Зъ великыхъ радощивъ чоловікъ не бувъ їи за се й не лаявъ. Та й дякъ безъ кропыла не смивъ николи до його хаты приступыться.

Вирна пара.

О ты, моя любовь, мое подружье!
Смерть высала весь медъ изъ устъ солод-
Та не змогла красы твоеи взяты. [кыхъ,
Не подалась ты їй. Клейнодь уроды
На губонькахъ твоихъ ще червоніе,
И щокы ще цвितуть квитками въ тебе,
Ще смерты стягъ блидый стоить далеко.

Шекспиръ, Ромео та Джульета.

I.

Гирко жыты самому на свити. Нещасливый я чоловікъ соби вдався.

Та й я дознавъ одного щастя.

Стара моя вмерла. Дитей було въ мене багато, вси помиралы. Зосталась сама Онылка.

Хотивъ я приймака соби взяты, щобъ не стояла пустою батькивська хата, ажъ унадывся до мене зъ чужого села парубокъ, Сергій Вусъ. Йиздыть винъ та й йиздыть. Якъ тамъ кажуть,—унадылись злыдни на тры дни. Бачу, шо й небагатый женыхъ, и видъ людей чую, та що йому казаты, колы внадывсь? Ото жъ и йиздыть.

Вона за його охмаеться. Я жъ не невольвъ їи. Одна въ мене зосталась: якъ їи неволыты?

Я й самъ одынъ у батька сынъ бувъ. Мене зроду батько не бывъ и не лаявъ; а то гуляю разъ на улыци,—мени не було що висимнадцяты литъ, — батько вкыкавъ у хату. „Будемо,—каже,—тебе женыты“.—„Я не хочу, тату, я ще погуляю“.—А винъ мене по потылицы.

Я бувъ боязкый. Идутъ на розглядыны, берутъ старостивъ. Я матери кажу: „Яке мое жытте буде? та й їи, якъ я визьму на неи ненавысть?“ А маты видказують: „Мы стари, та ще помремо: тебе треба за добраго ума оженыты.“ Млюю я, трухне мое серце. Везуть мене. Имъ мои речы—мовъ витерь гуде.

Увійшли въ хату. Якъ я побачивъ їи,—зовсимъ и не вподобавъ, такъ якъ собака палыши. Гутирка їи, покирь їи,—такъ и верне. Млява и недогидна.

Я наступивъ старости на ногу. Ну, а старостамъ абы почеська була. Оглянусь, уже й сало крышене стоить на столи, сметана, горилка. Такъ серце мое й упало.

Вернулись додому. Днивъ черезъ два посылають мене до неи ще зъ подарункомъ, зъ запаскою. „Хай,—кажу,—вона загорыться!“—та й одмигся.

Посли пишлы до попа. Пипъ не хоче винчаты: „Ще,—каже,—йому года не выйшлы“.

Я такый радый: думавъ, такъ воно й мынеться. А вона вже поспила: їй уже двадцять два годы. Воны-жъ усе йиздять до насъ, сватамы звуться, кружляють.

Я разъ изновъ зосмилывся матери натякнуты, що вона мени въ матиркы годыться.

Вона такъ рогачемъ и пирнула-бъ, колы бъ не видхыливсь. У шоры мене забралы.

Старостамъ казавъ: „Дядьки, що вы соби думаете? Видно, свить кинць до кинця зійшовся, що вы мене хочете втопыты. Нихто їи не бере, дакъ вы їи на мою шыю накыдаєте“. Мовъ и не чують: абы горилку пыты.

А батько такой мовчазный. Поночи зъ матиррю шепчуться, або въ комори, або въ клуни, якъ мене нема, а за обидомъ и черезъ губу ни одно не плюне.

А я въ ихъ одынъ. Думаю: „Якъ його й огорчаты ихъ?“ А имъ мене й не жалъ.

Такой сумъ у хати. Воны хочъ промижъ себе гуторять, а мени, одынцеву, та й ни зъ кымъ.

Два роки воны йиздылы, ажъ покы выйшлы мени годы.

Якъ ишовъ я на винць, дакъ ажъ заплакавъ. А якъ ишлы одъ винця, дакъ не зхотивъ зъ нею й за хустку держатись, идучы зъ церкви въ пари. Покинувъ їи и весильныхъ, самъ попроставъ до хаты.

Да шо? уже звинчани.

Люды гулялы, гулы якъ бжолы. Я передъ своимы очыма ничого не чувъ и не бачывъ.

Далы за нею корову и дви овечкы и третячка. Корова здохла, третякъ настромывся на килоть и пропавъ; овечку одну метельця напала, — здохла, а друга такъ въ отари замишалась и загынула по сей день. Нишо въ руку не пійшло.

Не прыхыляється моя душа до неи. Немоторна, нечепурна, неввичлива. Сестра їи тамъ така, що и въ ложки воды не піймасшь, а сани къ бису; а одніи семѣи.

Я пійду зъ дому днивъ на пѣять: шевствомъ зароблявъ. Прийду додому—ганьбуються, жаліються: и те не такъ и се. Я мовъ не чую: пійду зъ хаты.

Изновъ пиду до людей, оддышу.

Прыйду додому,—що по правди, що й ни,—батько й маты все докоряють. Изновъ прыйду зъ работы,—де бь одпочты, а тутъ беда бидуе. Выганялы ии. И по плотахъ, и всюды ии намысто було. Ще маты було такъ прыказуе:

Хвала Богу, сына оженыла;
Хвала Богу, невесткы дождала,
Та вже-жъ вь мене дижа стала,
Тарилочки та пидъ прыпечкомъ
Та зарослы та рокытечкомъ,
А ложки та пидъ лавою
Та зарослы та муравою.

И батько й маты таку ненависть узялы! Я кажу матери: „Та вы-жъ такы, мамо, зхаменіться: мени ии не вбыты. Що вы ганяете ии и по плотахъ, и всюды?“

Посли батько вмёръ рокивь черезъ два. Маты ще пожылы та й соби. Дитей у насъ було пятаеро; окроме цієї дочки, уси померлы. Треба було мени тьи одбуткы robbery самому. То дошки на труны, то копачамъ, то людей одбуваты, а попови жь? Хочъ бы одынъ хлопчыкъ бувъ мени вырись на мій таланъ! Остались мы сами на господарство.

Я ии не бывъ, а такъ було все угрушаю. Оце якъ прыйду зъ работы видкиль,—усе порозкыдано. Тамъ мычка, тамъ дныще, тамъ ложки нечысти. А я знарошна й не скажу, колы вернусь, то найду вже порядкы! Недотепа. Таке вдається.

Разъ ухопывъ мыску, думаю: „Швыргону на еи... та що-бъ и не вбыты ще!“ да тоди вь двери! такъ черепье й розлетилось.

Иноди стану було ий казаты: «Ще зъ тебе й зъ мене будутъ люде сміятись, що вь тебе вь хати гиришъ, нижъ у хливи вь доброй господини»... А вона иноди мени каже:

„Ты бѣ лучче мене побывѣ, нижѣ отакѣ дорикаты. Ты дуже проречыстый: дѣямасшѣ лучче, нижѣ палыцею“. А все пуття не було, и жытте невеселе було. Тилькы труны робывѣ на дитей та ховавѣ. Сонечко обомѣ намѣ не грило. Обое мы захырилы.

II.

Дако́ оне я гѣдбывѣся видѣ пути. Умерла й моя жинка и покынула мени тилько оцю Онылку, шо я й почавѣ про неи казаты.

Ото жѣ ставѣ йиздыты до моеи дочки Сергій Вусѣ зѣ другого села. Я бѣ ему видчипного давѣ, абы тилькы покынувѣ насѣ, бо намѣ треба прыймака, щобѣ хата пустокою не стояла. Да ничого робыты: треба увагу даты, бо й самѣ свое жытте марно стратывѣ. А воны-жѣ люблятыся та й не по нашому. Ийты имѣ на перекирѣ я не хотивѣ.

Ото Сергій Вусѣ порядывся зѣ людмы на цилый вагонѣ на чугунку возыты овесѣ и ще шось. Верстовѣ за двадцять пѣять одѣ насѣ буде чугунка. Одйизджаючы винѣ прощавсѣ изѣ Онылкою, и дуже обое смутовалы. Привизѣ йй усякыхѣ гостынцывѣ коштовныхѣ, не тилькы черевыкы, та й на корсетѣ черкасыну и добру гарусеву хустку. Да такѣ боявсѣ, щобѣ я не прыневоливѣ йй зпаруватысѣ изѣ кымѣ иншымѣ, бо знавѣ, якѣ винѣ мени не вгиденѣ.

Одйизджаючы прыказувавѣ Онылци, надиваючы на палець каблучку: „Гляды-жѣ, безѣ мене на юлыцю не ходы и на досвиткы не встрывай!“ Усе боячысѣ, щобѣ який парубокѣ не залыцявся до неи... „Ты-жѣ любишѣ мене? ты-жѣ не забудешѣ мене?“ усе благае Онылку. Слухавшы тее, слёзы вѣ мене выступалы зѣ старыхѣ очей. Прыгадалосѣ мени мое жытте безталанне бурлацьке. За шо зкалялы мое жыт-

те? Такъ стыснуло въ грудяхъ, що изъ синей вийшовъ, щобъ вони мене не побачили.

Провела Онылка свого жениха и дуже плакала; навить змарнила трохи. Посыдила тыждень, другий дома. Стали дивчата, хлопци пидбывати, щобъ ишла на вулицю зъ ними, а пѣтимъ и на досвитки: „Ты-жъ пидеши на чуже село,—мовлялы,—то й не побачимось. Чуже село — мачуха, не прыгрѣ. Може й мы вси розбрѣдемось по свиту. Ходимъ та й ходимъ! Дивуваты та й не нагулятысь, не наспиватысь“.

Онылка думала-думала: „Що-жъ, каже: хыба якъ пійду, то розумъ загублю, и мисяця свого заразы забуду, свого Сергіечка?“

Дивчата сміються: „Мовъ твій Сергіечко кращый за всихъ хлопцивъ?“—„Кращый видъ усього свиту“, видказує.

Вбирається въ мачки, въ добре намысто, въ стрички та прыговорює: „И нема такы по всьому свиту кращого“.

Надила вперве и корсетъ черкасиновый, що Сергій подарувавъ, зъ золотыми кгудзыкамы. Найпервійшый кравецъ пошивъ, такъ и одливъ пидъ девъять усивъ. Выпросыла у мене пивня й пшона, востанне почестку даты своимъ товарышкамъ и хлопцямъ и досвитчаній матери, такъ и пишла на досвитки.

Пидъ хатою дожыдалась, поky вбралась, цила нызка хлопцивъ и дивчаты. Вона вийшла и разомъ уси гучно рушылы.

Гулялы, спивалы, готувалы соби вечерю. Усю ничъ гулялы. Деяки хлопци и жалкувалы за моею Онылкою. Други пивни вже стали спиваты. Усяки гадкы, балаканне перейшло, а то вже й така ричъ зайшла: „Уже Онылка та не буде наша“, кажуть дивчата.

А хлопци кажуть: „Треба поцилувати хочъ востане, а то вона насъ покине, та ще й квартиру треба взяти зъ їи молодого.“

— Було раній цилувати,—видказує Онылка,—а теперъ я вже його.

Тутъ хлопци кинулись їи цилувати. Вона, звисно якъ дивчата, лається, верещить, пручається; а дивчата їи собі стали їи придержувати, помочы давати хлопцямъ. А одынь парубокъ каже: „А я визьму собі цю каблучку на пам'ятку; Сергій їй другу, кращу, подарує, якъ изъ пидъ хуры вернеться.“ Давай знимати каблучку зъ пучкы. Вона вырвала въ його зъ рукъ, да хто їи знає, де вона їи ї дила. Уси кинулись шукаты. Мацалы-мацалы по доливици—нема! Запалилы вихоть соломы и пидъ поломъ, усюды шукалы деяки; а деяки свого не хочуть подаруваты, ще їй лучше взялись за їи,—и дивчата, а вона имъ мертва на руки и повалилась, такъ якъ зилиночка пидкошена. Сталы сміятись, покинули шукаты каблучкы. Дивчата кажуть: „Намъ теперъ за хлопцивъ треба стояты, бо вона насъ кыдає, а намъ зъ ными треба жыты. Правда?“

— Правда, правда!

Сміються, лоскочуть їи: „Не прыкыдайся, Онылко... Се вона насъ дурить, налякаты хоче, абы мы видъ неи видкаснулись.“

Другый парубокъ каже: „Я и черкасеvu корсетку зниму, тилькы не озвешся.“ Шуткує зъ неи. Вона ни пары зъ усть. Вси обомлили. Шо се? Дивчата кинулись до неи и прыложылы вухо до серця—трошкы чутно. Друга кинулась, каже: „Не чутно.“ Хлопци собі. Давай клыкаты досвитчану матирь,—зовсимъ не чутно. Злякалысь, давай терты хринь, класты проты серця. Не перелывкы. Ни, не помагається.

— Озвись, Онылко! Справди робыться страшно.—Деяки вже й у голось. Инши побиглы по ворожку, а инши й до мене.

Я прыбигъ несвоими. Прошу ии, щобъ озвалась, щобъ оглянулась на мои старощи, на дивчатъ, бо деяки тужать не въ жартъ.

Мовчыть. Такъ мене й окотыло морозомъ. Свить мени темный зробывся: пожовкло, позеленило въ очахъ. Що це? Се справди хтось насмивсь. „Оныло! Онылко моя люба, моя едына дытыно! ты жъ мене поважала, ты жъ мене штыла,—озовись! Не морочъ ни мене, ни людей, не робы суму, не робы турботы!“

Жартъ-жартомъ, а се вже не жартъ, якъ мене за печинкы бере, ноги трусяться. Вынеслы ии на двиръ, положили. Зирно, гарно. Мисяць надъ нею супъятывсь, дывытьсь, дывується.

Людей хмарою нависло; а тамъ уже соцький и десяпъкий. Боже! ажъ свить неначе здвигнувся. Лежыть така краса, якъ Божа роса, у мачкахъ проты мисяця, роскишна, мовъ королівна, поважна—не поворухнеться, до батька не озоветься, холодна.

— Моя дытыно, зглянься на мене!

Понесли до мене. Дивчата й титка голосять. Уже й дома на лави лежыть.

Я видъ тугы зробывсь пьяный, хытаюсь. Здається, я жъ ии не неволявъ, я жъ не согришывъ, я жъ ий слова протывного не промовывъ. Думокъ моихъ тяжкыхъ вона не знала. Уже роблюсь несамовитый. И жинку поховавъ, хочъ и нелюбу, и дитей пъятеро. Теперъ и послидню Богъ выривае зъ рукъ. Не такъ бере, якъ у людей, а нагло.

Мабуть я гришныкъ. Або мій батько, або маты чымъ проступылы, та на мени кара Божа почувається. Не знаю,

що робыты. Титка вже клыкнула людей. Зробылы труну, поклыкалы копача, попа. И пипъ супъятывся: такъ усимъ дывна така ява, така воля Божя. Що було крашого ии матерынського, усе на церкву подавъ. Рушныкамы мары, корогвы попереvязувалы, и дивчать, котри неслы труну, хусткамы попереvязувалы. Усе вынеслы зъ хаты: ии и мою душу разомъ. Труну зпускалы полотномъ, шо ще баба пряла, хоронылы його на сорочки, и тонкого сувій полотна маты для неи задержала, а то вже все вона понапрядала. Дивчата й титка такъ голосылы, шо й матери не треба—и теперъ почуваеться: „Сестрыце наша, зиронько наша, первая, ясная! та чого жъ ты та за хмары зайшла? Ты жъ наша беризонько! зъ кымъ же мы будемо колядки й щедривкы спиваты? Чого жъ ты насъ кыдаешъ? куды ты такъ швидко ходу даешъ, та й не озырнешься на насъ, може котру товаришку та й загубыла? запышалась есы, короливонько ты наша,—не озвешься до насъ. Що жъ мы твоему козаченькови та й казатымемъ? Та пытатыме жъ винъ: „де жъ моя утинка? де жъ мій пышный, роскышный цвить? ой оддайте жъ, подайте мени ии!“ Що твои дружечкы да твои товаришкы—якъ макъ процвитае, одніеи дружечкы, одніеи квиточки, одніеи макивочки та й не доличаться. Що яке жъ твое весиллечко смутне-невеселе! Тебе, наша княгыне, ни впросыты, ни вблагаты—не споглянешъ, не подывышся. Тебе янголи несутъ у шырокий ясный свить. Мы одъ слизь послиплы, не бачымо. Мы бъ тебе вхопылы, видъ себе не пустылы. Ты зныкла зъ очей, якъ зиронька.

III.

Поховалы. Засыпалы домовыну. Усяке кынуло грудку земли востанне: „легко лежаты и землю держаты!“ Мене

довели люде добри додому. Деяки zostались души доглядати, а може й моєи. Душа, звисно, тры дни ще б'ється въ хати.

Мени свить округи йде. Смерть бы собі заподіавъ, якъ бы гриха за те не було. Чымала була купа людей, я, кажуть, якъ божевильный усе одно торочу: „Я жъ перекору не робывъ їй, бо й самъ нещасливый бувъ.“

Частуються люде. Я ничого не жалувавъ на помынки. Нащо воно мени? Здавалось мени, безъ неї й йисты не зхочеться, я й хату покину.

Ажъ опивночи хтось у викно постукавъ, а дали въ двери.

— Идить! Хто тамъ?

Та якось людямъ страшно зробилось. Хто бъ се глупои нocy, въ таки вже облягы, прыйшовъ? А инши кажуть: „Ще щось заизже.“

— Идить, идить,—кажуть люде.

Двери видчынылись, и на пороzi ставъ передъ нами веселый, рум'яный, у свyти и въ новымъ брыли зъ позументамы Сергій Вусъ. Мовъ на весилле убрався, тилькы що нова свyта була въ клею.

Я обомливъ. Що йому казаты? Вyдно, що винъ просто зъ дороги и ничогисенько не знае. Веселый - превеселый, наче вырись; засмагъ такъ.

— Що се вы,—каже,—безъ мене вже й весилле справляете?

Уразывъ мене въ саме серце.

Титка мовчки пиднесла йому чарку горилкы. Заплакала та й каже: „Даруй Онылку добрымъ словомъ, витай за упокій души.“

А друга молодыця пиднесла колыво.

— Не хочу я такъ!—та взявъ, горилку выхмыльъ та й плеснувъ пидъ стелю.—Оттакъ,—каже,—щобъ наши молоди выбрыкували та шаслыви булы!

Уси помлилы. „Се винъ,—кажуть,—збожеволивъ. И сльозы передъ собою бачыть, и колыво й чашечку зъ водою на викъ ии души, а жартуе.“

А я промовыты слова не здолюю.

— Уже твоя Онылка покійныця,—одна молодыця каже.

— Перомъ ий земля,—друга каже,—легко лежаты!

Третья: „Царство небесне, вичный покій!“

Винъ сміється.

Тоди люде шарахъ такъ якъ овечкы, та й збиглысь докупы, а хто и на пиль скочывъ, хто й на пичъ. Думалы, що винъ збожеволивъ та якъ зачне всихъ чухраты. Дитей позабиралы боржій на руки.

Тоди я до його озвавсь: „Сидай, Сергію, та помъянемо ии.“ А й самъ такы боюсь.

Винъ сміється. Бере другу чарку, самъ наливае, пъе й каже: „Хай ий легенько икнеться, якъ пушына объ пушыну торкнеться! Тату, виддасте за мене Онылку? Вона моя буде?“

— Та чы я жъ тоби ии колы не видававъ? Я жъ вамъ не чынывъ перекору никола. Такого докору, Сергію, не знесу.

— Тату, я вамъ ии приведу...—И наче мене що освитыло.

— Сыночку, видкиль?

А люде ще тиснійше збылысь у кутокъ: полякалысь.

Винъ за двери та Онылку й веде за руку.

Мы й покаменилы.

IV.

Онылка кинулась до мене опукою. Чы се сонъ? чы се мара? Сталы хрестыться. Се, може, іі душа?

А Сергій каже: „Благословите насъ, тату, людно, та й весилле видгуляймо. Е й гроши, не журитесь.“

Та й брязнувъ гаманомъ на стіль.

— Та роскажы жъ мени, що се за дыва робляться? Онылко, голубко моя! кажы, що се таке?

— Про се вже въ мене пытайте,—каже Сергій.

— Ни, мене,—каже Онылка.

Сергій каже: „Тату, моя ричъ попереду.“

— Да твоя жъ, твоя!—И такой винъ мени тоди любый, дорогой здався!

— Вернувся я,—каже,—першъ додому, покы мои товаришы, хто обламався, лагодылысь у дорози. Я збигавъ додому верхы, дешо попродавъ, щобъ грошей бильше було, та й кинувсь до вашего села. Прыскочывъ такъ у вечирньому вирузи та й забигъ у перву хату зъ кинця—люльку запалыты, щобъ розпытаты, чы все гараздъ на сели. „Усе, кажуть, гараздъ, тилькы дивка наглою смертю вмерла въ Грыцька Зайця, уже й заручена.“ Я такъ и заципъ. Пытаю, чы давно іі поховалы? „Оце, кажуть, тилькы що зъ кладовища вернулысь.“ И люлька въ мене зъ рота впала. Що мени робыты? Чы додому, чы до тестя братысь? чы пійты зъ мосту въ вырву кнутысь? Сыжу, мовъ зъ каминя тесаний. Воны вже повечерялы. „Пора, кажуть, спаты лягаты.“— „Дозвольте, кажу, дячку, кнуты у васъ коня у двори, а я пійду пихотою назустричъ нашимъ чумакамъ, бо кинь томлений. А вранци мы тутъ будемо.“—„Покынь,“ кажуть. А въ мене не те на думци. Не пиду зъ села, не попро-

щавшысь, не побачывшы мои Онылкі!—„Боже мій, свите мій!“—„Чого ты?“ кажуть.—„Та пугу загубывь“.—„Дакъ отакъ по пузи журытысь?“ Я такъ себе въ груды и вда-
рывъ. Пійду,—думаю,—розкладаю іі могілу. Якъ іі тамъ
тяжко лежаты! А мени жъ то якъ жыты?!

Выйшовъ зъ хаты, надыбавъ у синяхъ заступъ, узявъ
кілка велького... Зтемнило. Зкынувъ усе на плечи и по-
битъ до кладовыща. А кладовыще я бачывъ йихавшы и по-
стеригъ одну свижу могілку: ще й хреста не поставлено.
Се жъ вона й буде. Думаю: „Хто мени боронытме, то я
вбю.“ Перейшовъ черезъ могілкі, и не страшпо мени на
кладовыщи. Знаю, що коло тіей могілы кушъ калыны стоить
увесь у цвиту. Знайшовъ його.

Земля пухка, а тяжело лежаты пидъ нею. Ставъ кы-
даты землю и заступомъ, и рукамы, примивъ бы й зубамы
грызъ; ажъ стукнуло вже въ труну. Мене обморокъ бере;
такъ и млію, наче въ серпе стукае. Руки, ноги трусяться.
Стукъ, стукъ заступомъ у домовину; а въ серци: тьохъ, тьохъ!

— Онылочки, доле моя! выплывы, ясна зоре! дай мени
ще разъ тебе побачыты!

Зрываю зъ труны вико, прыпавъ до неі. Теперъ хочъ
и вмерты. Бильшъ мени на землі нічого не треба, якъ оця
домовына. И багатый, и щасливый. Мисяць выплывъ з-за
хмары. Жыва, якъ не заговарыть до мене.

— Княгыне жъ моя! Божа ты росо! Яке се ты мени ве-
силле зробыла?

Ставъ, правда, плакаты, цилуваты. Ставъ зниматы зъ
неі той корсетъ, що іі подарувавъ. Не тямлю самъ що
роблю. Посадывъ іі на колина собі, сившы въ труні. „Та
яка жъ твоя хата тисна!“

Вона, якъ жыва, зхылылась на мене та — кхы, кхы,
кхы!

Щось мене вдарило по руци, наче каминцемъ, та й покотылось у домовину, а вона выпросталась и сила въ другимъ кутку въ домовини.

Я зъ переляку видсунувсь у другой кутокъ и охоловъ. Замливъ.

Опам'ятувавшись, чую, щось тепле коло мене.

— Онылочко! Чы се мрія? Шо се зъ нами?

— Не знаю,—въ силу промовыла.—Де се мы?

— Уставаймо, вставаймо!

Пидвожу и, вона хыляється; ажъ у мене щось муляе пидъ колиномъ: я лапъ,—и намацавъ каблучку.

Оттаке мы почулы. Люде ажъ хрыстяться.

— Се та каблучка,—каже Онылка,—що хлопци въ мене виднималы.

— Де жъ вона взялась?

— Проковтнула, щобъ не досталась ніякому хлопцеву.

Жинки кажутъ: „Мы жъ ии обмывалы, вбиралы, мы думалы, що каблучка тамъ на вечорныяхъ и згубылась.“

— Я жъ вамъ кажу, що въ ротъ укынула, щобъ хлопци не виднялы, та нехотя й проглынула.

— Я ии,—каже Сергій,—выдно добре струснувъ у своимъ жалю, що вона и выхрякнула зъ гортани. Се жъ вона, моя вирна, не хотила нікому виддаты, моя кохана и Богови люба дружина!

— Пыймо жъ теперь, кажу, та гуляймо, добри мысли маймо, людямъ на добро, Богови на славу!

Квитки зъ слѣозамы, слѣозы зъ квиткамы.

(Зъ подорожнои кныжечкы).

Квитки зъ слѣозамы
Слѣозы зъ квиткамы
Не розлучаються, сестро, николи.
Скроплюють слѣозы
Пышныи розы,
Свои роскишни, вельшныи престолы.
Благоухають,
Землю зкрашають
Пышныи престолы праведныхъ слизъ, розы.
Имъ же одрада
Выща награда—
Чысти да щыри да праведни слѣозы.

П. Кулишъ.

I.

аблыжаюсь до хаты. Дивча гуляе на прыспи, и
Рябко перекидається передъ нымъ. У синяхъ две-
ри настижъ и въ хату, бо день бувъ такой пре-
хороший, що хто вмеръ, то каявся. Пидъ викна-
мы палисаднычокъ. Кушъ лыліясу и троянды два кушы. Со-

ловей не цурався вбожества и дуже гарно шебетавъ, свыставъ, дзеленчавъ.

— Здорова!—кажу до дивчыны.

— Здорови!

— Чы се Настына хата?

— Се.

— А не порве вашъ собака?

— Ни, винъ не займе: винъ у насъ плохый.

Ввиходжу. На покути сыдыть дивка, такъ литъ двадцаты пяты. Вышывае въ пъяльцахъ рушныкъ. Се жъ и була крывенька Настя, що мени про неи казано.

— Здорови! Боже вамъ поможи!

— Здорови! Спасыби.

— Чы тутъ живе Настя Гречкивна?

— Тутъ. А що вамъ?—зкынувши хорошымы, велькымы карымы очыма, до мене.

— Та ось мени люде нараялы, що вона добре шыткы на людей робыть.

— Хто жъ се вамъ нараявъ?—зачервонившысь попытала Настя.

— Дивка Чорнявого.

— Та вона мене мало й знае,—сказала, всмихаючысь изъ якоусь роскошею, Настя.—Дежъ вона васъ бачыла?

— А тамъ на Ворскли, на Мочари.

— А вы жъ самы видкиля? Сидайте, бо ноги видстоите.

— Я здалека.

— А ии жъ якъ знаете?

— Вона тамъ шыла въ берези коло полотень: я й спиналась изъ нею.

Тоди Настя:—„Тамъ така прышывна, що видъ шытокъ и не одирвешъ“.

— Мабуть, якъ и вы,—кажу ий.

— Що жъ се вона мене вказала?—зъ прытыскомъ сказала Настя.—Я де жыву, а вона де!

Я їй: „Кажуть же, що їй хороша слава далеко йде, не тильки худа. Покажите, будьте ласкави, ваши шыткы, зразкы. Мени треба сорочку вымережыты и лыштвою пошыты.

— А шо, якъ я їй не визьму?—зъ добродушнымъ усмихомъ сказала Настя.—У мене їе видъ людей робота: я рушныкы шью.

Якъ вона засміється, то можна думаты, шо зроду журбы не знала, и самому, дывлячысь на неї, весело.

— Та визьмите їй се, будьте ласкави.

— Ни, возуленько, не визьму: у людей набралась багато. Хыба чы не визьме моя небога, колы эхоче. Поседейте жъ, одпочыньте жъ.

Встае зъ потыньга їй каже: „Тамъ така жъ калика, якъ и я: и на жныва не ходыть“.

Ажъ тутъ и мале дивча за мною въ хату.

— Иды,—каже Настя,—клыкны Улыту, нехай прыйде. Гуляйте жъ,—зновъ до мене.—Оце жъ я за-для васъ.

Дивча побигло по Улыту, а бидна Настя пошкандыбала и прынесла мени зъ комори сорочокъ, дуже гарно вышиваныхъ. Розглядаю дывуючысь, ажъ тутъ прыбигла їй дивчына: „Заразъ Улыта буде“.

— Якъ городамы, то їй швыдко,—озвалось щось изъ печи.

Зазырну, ажъ тамъ сыдыть бабуса. Мы поздоровкались.

— Чы вы жъ роздывылысь по шыткахъ?—пытае Настя.—Якъ бы оце рушныкъ, я бъ вышыла. Выбирайте, яки вподобаєте. Ось половнышнычокъ, ось выризунанне, лыштва, а се пошиванка, се хмелнкъ, се зерновий вывидъ, а се рогаткы, сливки, а се петрушечка, а се ляхивка, а се пшеничка. Шо вподобаєте, те їй вышые. Я тильки не шытму: на людей набралась багато. Отъ бы добре уставкы петрушечкою та

зерновымъ выводомъ вышиты, а чохла—выризунаннемъ або рогачыкамы.

Тымъ часомъ, якъ мы про се гуторылы, скрипнули двери. Мале небожка каже: „Отъ и Улыта“.

Ждемъ, нема.

Настя крикне: „Чого соромляешся? Иды!“

А я чую, щось у синяхъ скромадыться въ кутку. Я озвалась. Чую смихъ тихенькый, якъ дзвіночокъ, а послѣ й голова зза порога вызирнула—и що жъ то була за головка! Може, однієї зъ трьохъ кращій така красота. Та ще въ три ряди й квиткамы вквичана. Квиточки такъ ходора й ходять, тремтять на голівонци. Роса тильки що зъ нихъ опала. Свиженьки: пахощами такъ одъ нихъ и повинуло. Та зновъ и зныкла, и дверыма хляпнула, та й прыщемыла кинець запаскы.

Тоди вже я до неї: „Иды бо, Улыто, до насъ.“

На продыво була вродлива! Литъ висимнадцяты дивчына: ще й пушокъ зъ лыця не зійшовъ. Чорнява и смуглява. Краска сылою пробывається. Здоровья багато. Волоссе таке чорне, що ажъ сынява якась по йому. Въ коси дві стричкы, блакитна й червона. Про сорочку й казаты ничого. Сама собі гантувала и ночей не досыпала. За ушыма изъ селеха заложено два закрученыхъ пирця, и хусточка въ руци. Се вже первый шыкъ у дивчатъ.

Я стала зъ нею розмовляты й клыкаты. Увійшла вона. Я ажъ супъятылась. Боже мій да й тилькы! Яке прехороше, та яка жъ безталанночка! Гиршъ нижъ у Насти. На мылицы ходыть. Я зовсимъ забула, що мени Настя про ії калитство казала.

Що слово Улыта промовыть, такъ и зчервоніє; а що смуглявенька, то ще крашчый здається той рум'янець.

Стали мы перебираты зновъ сорочки, балакаты про вышиванне: яку мережку, яку лыштву.

Настя перепыняе насъ: „Дайте намъ по каблучци, мы вамъ и вышємо хорошу лыштву на сороччи“,—жартуючы каже.

А потимъ здймае зъ моеи пучкы каблучку и прымиряе на свою: „Яке маленьке!“

— Се того,—кажу,—що мы гульвисы: мало дила робымо, то й руки маленьки проты вашыхъ.

— Э,—каже Настя,—намъ не наседитысь гуляючы, намъ треба робыты.

Улыта чогось на речы не давалася: якось смутна наче зробылася. Ще билишъ огню було въ неи въ очахъ. Стыожечка, прычиплена до намыста, трепеталася на грудяхъ: важко чогось дыхала. Здається, мы зъ Улытою не розмовлялы словамы, а тилькы серце розмовляло зъ серцемъ.

А Настя зновъ добрымъ такимъ голоскомъ: „А се жъ яка въ васъ така велыка каблучка на руци? У насъ не довго бъ таке побуло: хлопцы бъ заразъ изнялы та соби бъ на люльки покрышечкы поробылы. (И се вона говорить изъ якимсь задоволеннемъ). Що воны наздймають у насъ!“

Я кажу: „Се мени найкращый парубокъ подарувавъ. Я въ сій каблучци и купаюсь, и сплю“.

— Хыба жъ у васъ любляться?—запытала Улыта и сыпнула проминнемъ зъ очей. Очы горилы, вся зайнялася и ушы почервонилы.

— А якъ же?—кажу.—Любляться, та ще й якъ! що ни заисты, ни запыты... Тилькы въ насъ невилно на улыцю пйты, зъ парубкомъ уночи стояты, и на досвіткахъ и на вечорныхъ гуляты.

Настя перепыняе: „У ихъ любляться въ хати“.

— А въ насъ,—Улыта каже,—у всяку годину и всюды.
Якъ сонце зйде, то видъ сходу сонця и по заходи сонця.
Сказано—рано й вечиръ не боронено.

И зчервонила. Квиточки затрепотили, мовъ и вонь
заговорили.

„Чы вси-жъ тїи сады цвितуть,
Шо весною розвиваються?

Додала журливо Улыта.

— Лучається всього,—видказала Настя.

Половина садивъ цвите,
Половина обсыпается:
Одна пара винчається,
А другая розлучається.

Улыта зитхнула такъ важко, що ажъ стиль зколых-
нувся.

Тутъ и я примовила:

А въ горлычки нирречко такъ якъ жаръ:
Любылися, серденько, якъ на жаль.

— Всього буває,—каже Улыта журливо.—Якъ ласо не пе-
реисы, такъ и въ мыри не переживешъ.

Здыхнула, похытала головою; тилькы квиточки заше-
потили щось на голови. Взяла и стала мережыты свою чо-
хлу, шо прынесла зъ собою.

А Настя заспивала—та пречудовымъ же голосомъ, ажъ
душа въ небо рвалась:

Уродыла мене маты
Темненькои ночы,
Дала мени чорни бровы,
Ще й к ріи очы.
Лучче-бъ мени, моя маты,
Тыхъ бривъ не даваты,
Лучче-бъ мени, моя маты,
Щасте й долю даты“...

Улыта поныкла головою надъ свою мережку.

Колы тутъ якъ ударыть гримъ, якъ хрясне! такъ уси
й зашиплы. Мы й хмарочки не примитылы. Блыскавка разъ-
у-разъ блысь та й блысь! такъ и розливається огнинымъ
моремъ.

Баба на всю хату молыться: „Да воскреснетъ Богъ и
росточаться врази его“, та великы хресты покладае на себе,
та ажъ изъ печи на пиль злизла.

Мы про неи за любошамы й забулы.

Черезъ хвылыну и вщухло.

Я кажу: „Пійду жъ я додому“.

— Та гуляйте ще,—каже Настя,—гуляйте въ насъ до
вечора.

— Гуляла бъ, та хлиба не брала,—кажу.

И бабуса й Настя разомъ: „Та може и въ насъ изнай-
деться шматокъ“.

Посміялысь.

— Спасыби,—кажу.—Тамъ мене дома ждуть.

— Отъ якъ бы вы до насъ ходылы!—Настя каже.—Мы
бъ вамъ писеньокъ спивалы. Ось поседьте, я вамъ заспиваю:

Ой тамъ за яромъ брала дивка льонъ,

Та забула повязаты...

Ой недалеко до мылого хаты,

Та никымъ переказаты “

Та, показавшы на Улыту: „Вона думала, що се винъ
прийшовъ сюды, та й у квиткы вбралась. Я й зверетеныла“.

Колы жъ чуемо, паровыця скрыпыть, а дали писню
чуты:

Та не спавъ я ничку, не спавъ и другуу,

Та не буду спаты ще й третюу:

Ой чогось мени тяжко, на серденьку важко...

Я й самъ молодъ не вгадаю.

— Се *винъ* пройихавъ,—каже Настя.—Прыходьте жъ,—
каже,—мы вамъ такой заспиваемо, що й заплачете.

— Прощайте жъ,—кажу.—Хай Богъ вамъ спорить.

— А вамъ хай шастыть у дорози.

Я боржій пійшла додому, бо гримъ и блыскавка и дощъ завдалы домашнимъ про мене думкы.

II.

Прыхожу черезъ два дни. Не ступыла й на поригъ, заразъ Настя послала по Улыту, по Ходору, Веклу, Вивдю.

Уси позходылысь, уси родычкы, и у кожної пидъ корсеткою пытки: у кого чохла, у кого подилкы. Литомъ до жнывъ тилькы й пошыты.

Повыходылы мы на уздвиръе. Беригъ Ворсклы уславно полотнамы. Дивчата всю весну биять полотна, тамъ и сыдять и доглядають и вышывають. Полотно частенько вмочають, спивають писень одну за однією,—мовъ ричка леться писня за писнею, те зъ того, то зъ другого кинця. Тутъ же й сорочки шують та вышывають. Удень берегъ Ворсклы такъ биліе полотнамы, мовъ снігомъ зпорошений, а дивчачи спивы луною по всьому селу розлягаються.

Теперь уже мы швидко вмовылысь за сорочку.

Тоди Настя каже: „Заспиваемо жъ мы вамъ“.

— Добре,—кажу,—колы ласка ваша.

Настя-береза завела, а за нею вси. Найбільше купальныхъ спивалы писень:

„Ой не стій, вербо, надъ водою,
Не пускай гилля по Дунаю.
Ой Дунай море розливае,
И день и ничъ прыбувае,
Въ верби коринь пидмывае.
Зверху витте усыхае,
Зъ вербы листе опадае.
Ой стань, вербо, на рыночку

Въ хрещчатому барвиночку,
Въ запашиному васылечку“...

Ще й инши спивалы:

„Цвите мачокъ невеличокъ,
Нема цвиту змины:
Хочъ якъ козакъ забожыться;—
Не ймы, дивко, виры.
Козакъ-тума зведе зъ ума,
Не буде любыты;
Де найбильше челядоньки,
Тамъ стане судыты“...

Улыта чогось поблидла и не хотила спиваты. Глядячы на неи, й иншымъ не спивалось. Найшовъ на дивчатъ сумъ. Деяки зъ потыньга перешептувались, а одна й покынула насъ, мабуть, зъ такого жалю, якъ и Улытынъ.

Настя зитхнула й почала казаты: „Такъ оне сыдышъ, сыдышъ, спиваешъ пилый день, та буває, що заведешъ и на кутни. Яку намъ зъ Улытою Богъ долю давъ! Ни, не Богъ, а люде. Оне вже десять рокивъ, якъ я крыва. Изъ очей сталось. Саме тоди, якъ я розпукуватись почала, якъ мени пъятнадцятий наставъ.

„Було въ батька свое тягло. Я въ батька одна та братъ малый. Я й орала, я й запрягала, я й громадыты, я й кыда-ты стогы. Возовыця настане, я подаю снопы, вожу. Крыють,—я подаю паркы. Я й коло товару, и всюды. Люде йдуть, дывомъ дывують, якъ я справляюсь така, що гараздъ ище й не окрепла.

„Отъ мене й уреклы. Заболила въ мене нога; повело ии, пидтягло жылы. Що-ночи, щобъ не завдаваты батькови жалю, злизу тыхцемъ изъ полу, миряю ногу, чы коротча. Росперло мени ии въ колини, опухъ. Зсунусь, а на пиль

уже й не вернусь: снагы не маю; и видь журбы такъ и луснусь объ землю. Клычу батька, кажу: упала, нога замлила.

„Було, нужу свитомъ, до дила такъ и трясуся, мовъ до меду, а тутъ оттаке лыхо. Була ще пидлиткомъ, а вийду на улыцю,—до мене хлопци зъ усихъ куткивъ, такъ и купляться купцемъ. А теперь—о-хо-хо-хо-хъ!

„Позбувавъ батько все. Йиздылы по знахурахъ та по знахуркахъ округы верстовъ за сто. Зъ прыстриту, кажуть; други: грыжа,—и загрызала. Привезлы мене до костоправа. Сило на мою ногу чотыри чоловика, щобъ я, буває, часомъ, не пручалась. Ставъ костоправъ мени ладыты ногу; вертивъ, вертивъ, такъ мовъ коваль клищамы, та й довертивсь. Я крычала не своимъ голосомъ. Батько впавъ на пиль, затульвышы вуха, а маслякъ тилькы хрусъ. Я й умерла. Людей такъ мовъ зъ мене скинуло. Вси полякалысь.

„Оттакъ то я зосталась безъ ноги. Затмывся мени день зъ того часу. Пропало мое й дивуванне, вси радощы, мои мрії, мои надїи. И змарнієшъ и зчорнієшъ. Радощивъ нїякихъ, а ни крыхоткы. Нудьгуєшъ день за днемъ. Иноди до крыку смерти бажаєшъ“.

Дивлюсь я на Настю,—смерть наче передо мною стоить. Де той усмихъ прынадный подився. Губы били тремтять. На віяхъ, мовъ дви перлыны, слёзы завыслы, и зъ якоюсь гиркою зневагою выразно промовыла вона: „Де та й й смерть? до насъ каликъ спесывыться, не йде—не пидманышь.

А въ Улыты слёзы тилькы капъ, капъ!

Настя зновъ свое: „Хай бы той живъ, хто въ Бога ласку має. Я така була до дила прыкыдлыва, що хлопець линкуватый бувъ, млявый,—я його було на плечахъ положыну дороги на ныву и пиднесу.—Батько вмеръ, а за нимъ и малый братъ мій. Я сама соби, мовъ та возуля въ лузи, зосталась. Тилькы й одрады, що зъ людмы погуторышь, зъ

дивчатамы поспиваешъ про ту зрадливую долю, або кого бидолашного запоможешъ“.

А бабуся, гріючысь коло дивчатъ на сонечку: „Дай Боже здоров'ячко! Нехай Богъ вику продовжыть, що й мене прыгорнула“.

Настя така багата на слово, що я не мала часу нико-
лы й промовыты до бабуси.

Зновъ почала: „Отъ я бабусю до себе прыйняла. А то вона дала велику волю своїй невестини. Правда, тутъ сынъ ще бильше вынень, не поважає матери: то вона їй старощей и не зхотила доглядаты. Не постыдилась и вытурала їй. Не знаю, чы мос, чы їй бильше лыхо. Обидви бидолашни.“

Бабуся старенька приступыла до мене, опираючысь на щипокъ, на бадилля зъ соняшнычны. „Боже! каже, якъ довго мени не хотилось иты зъ своєї хаты старостю! Я въ їй сорокъ рокивъ прожила и кривды не дознала. Старый самъ їй збудувавъ. Писля старої голови все марне пийшло. Ни порядку, ни чыну. Теперъ нихто миру не знає: ни диты зъ батькомъ, зъ матиррю. На конєць свиту вже повертає“.

— Коли бъ уже швидче, щобъ не терпиты,—домовыла Улыта.

— Невистка не хотила дила робыты,—каже бабуся.—Картопля поспіє, чоловікъ, бувало: зкошує. Хаты не обмаже: облупыться, обсыплеться. Выйдешъ, глянешъ по улыци,—у людей и къ Покрови хаткы биліють, такъ наче рядочокъ лебедять плыве,—наша чорна, облуплена, мовъ бы тобі старосты не выбувалы, хлопци, та дивчата, то все молодій помагали дила робыты. Дуже мене стали нивечыты. Такъ було невестка зганять мене, що я въ неи стану чорнійша видъ земли. Оце сынъ и невестка посадуть тобі на лави, зведуть колина, поставлять промижъ себе страву и йидять, а матери

дадутъ шматокъ хлиба. Якъ умеръ старый, то я все право згубыла, мовъ усе въ домовыну зъ собою забравъ. А, Боже жъ мій, думаю, чы довго жъ я таку наругу терпиту? Иде сынъ разъ изъ рачныкомъ по раки. Постійте жъ, думаю, я вамъ удеру штуку! Наварылы вони, силы, йидять, не дають мени. Осталось одъ ихъ багато недоиденыхъ ракивъ, не-вистка и становить на полицы. А я думаю: стійте жъ, бисови диты! поснете вы, я ихъ попораю, хочъ позакидаю, абы имъ дотяты хочъ сымъ. Отъ, тилькы диты поснули, я до ракивъ. Горщыкъ якъ брязне объ пилъ, якъ лынуть на мене помыи!... Чысто всихъ побудыла. Вона, невірна дытына, хытрійша видъ мене старои: знарошне такъ зробыла. Я якъ вийшла зъ хаты, вона тымъ часомъ замісто ракивъ и поставыла помыи. Такой глумъ! На всьому було прыкметы покладае. Сама не дасть, ище й доглядається, щобъ и я не взяла. Гнала мене, щобъ я старостю хлиба ии не переила. Було сорочки не дасть“.

— Изъ чого жъ вы жылы, бабусю? хто васъ тоди зодягавъ?

— То зъ пучокъ, то зъ ручокъ. Кажу невестци: умру пидъ лавою, а не вйду зъ своєї хаты. А,—щобъ тебе, каже, вѣ ними дошки положили! щобъ тебе на дрюччи вынесли! Тамъ така пророчыста... и сынъ за нею ручъ тягне.

— Та вы бѣ же, бабусю, громади пожалилыся. Громада великый чоловикъ, то имъ бы сказала, якъ по Божому чыныты.

— Щобъ мени та выгнаты ихъ изъ хаты,—слово не обертається. Коли бѣ оце не недуга моя, я бѣ ихъ довику не покинула. А то никому мене доглядаты. А добра людына знайшлася, я й покинула свою хату. На чужому кладовыщи и голову положу. Теперъ оце вся моя снага (показуючы на бадилле зъ соняшныку). Дай Боже вѣкъ довгый Настуси:

вона на симъ гришнимъ свити заслужыла соби царство небесне.

Не знаю, щось я подарувала бидолашній бабуси про чорный день. Вона нызенько вклонила: „И спасыби, и простыби! Нехай твій тропокъ буде м'якенькый, якъ мошокъ. Хай тобі Богъ свитыть и вдень и вночи, якъ ты мене не оставыла, покыдку!“

Сумна буває въ насъ писня молодощивъ, а ще сумнійша—старощивъ.

III.

На другый день приходить до мене Улыта и прыносить гостыня—ракивъ, вышень и паляныцю. „Оце, каже, прийшла до васъ, показаты мое вышиванне на вашій сорочци: чы вподобаєте?“

— Сидай же будь ласко, та посыдь, погомонимо про се да про те свитове.

А потимъ я кажу: „Якъ мене розжалобыла вчора твоя титка Настя своимъ жыттемъ?“

Улыта мени: „Друге на речи дається, а якъ я“... Якосъ Улыта затнулася. Пидождала, наче що проковтнула и промовыла: „Ще жъ у неи хочъ одна туга на серци,—хочъ сама вона господыня надъ своимъ добромъ; а мое лыхо, мое горюванне зовсимъ иншою мирою миряне. Хоть и здається, що насъ одна недоля спиткала, та ба! У неи батько бувъ, що вона зазнае, а въ мене—маты: тильки й рижныци. У неи своя хата матерызна, и въ мене. Я кривуючы живу, и вона. А до сього лыха, отъ яке ще. Невистка зъ мене знущається, а братъ—яки квитки я посію на своему городи, то повикоренное. Се дурныця, каже... Хыба жъ я не вильна на своему добри посіаты якого зхочу зилля? Мени жъ ихъ шкода зъ

своєи хаты гнаты. Подумаешъ, подумаешъ: у нихъ нема й не буде, а въ мене буде.—Та не знала невестка, чымъ докорыты мени, та взяла та й выбрехала. У якогось козака покрала дивка, якась ледарь, моркву. Вона сказала, що наче бѣ то й я крала зъ ледащинею. Мене трусилы. Трояка й прыплатилась. А я мало жъ то сорома прыйняла? Шо мени троякъ той? Честь мылійша жызни. Я трояка на церкву подала. Не доведы мене, Маты Божя, красты! Лучче я соби зароблю. Чого нема въ мене въ скрынѣ? Шистъ сорочокъ додильныхъ матерыныхъ, тонкыхъ, наче золотомъ выгапуваныхъ, та дванадцять розхожихъ, що сама прыробыла. А то маты покынулы, якъ ишли на той свить—царство имъ небесне!—рушныкивъ тры, та титка подарувала одынъ. Сама вышивала орламы. А то моєи роботы, да ще старосвицкыхъ два зосталось по смерти матери. А що тамъ настильныкивъ, хустокъ! Полотна тры свои зосталось; а то жъ я своїмы руками доповняла скрыню. И корсетокъ здобиль йе, и плахоть, и спидныць.—Я не люблю, якъ теперь повелось... Плахотку надинешъ поверху, то й до дила, а тамъ унызу видно билу шыту пелинку, то й до ума. А якъ спидныцю, то не знать шо. Всього въ мене здобиль. Скрыня якъ налыта. А тилькы бѣ... Тутъ зновъ затнулася, ковтнула, и тилькы промовыла: тилькы бѣ жыты не хотилось. Отъ що сказала бѣ вамъ... якъ тамъ спивають:

Що я роблю, дбаю,
Та доли не маю.“

Улыта, дуже зворушена, зхылилась на дзыглыкъ и зхопыла себе за серце.

— На що таки муки Господь посилає на симъ свити? Було бѣ уже пекла... Хыба, може, чымъ Богу проступыла? Я ничого не вынна. Робыла, якъ люде, почеськи, а... (и вы-

терла хусткою сльозы: котылись, якъ горохъ). А гуляє зо мною... Я бѣ тебе, каже, и сватавъ, колы бѣ ты не крива. То такъ жару й пиддасть. Такъ и крає мени серце, безъ ножа и безъ тарилки крає. А тутъ лита виходять.

Промовчала, якъ пывонія почервонила.

— Сыдышь, нидієшь... отъ и погуляєшь мижъ челяддю. Пидєшь на музыкы, та, вернувшись, якъ почнешъ плакаты, въ сыру землю бытысь!... Люде веселяться, долю мають; а мы робимо и годимо, та намъ и свить, здається, такъ не свитить. Дивчата, якъ ти бжилкы, гудуть: бо въ ихъ думокъ веселыхъ багато, надіи та й надіи... Якъ та веселка цвитає процвитає... А намъ и вбиратысь не вильно. Дарма, що въ скрини якъ налыто, земли важко, а мы въ старому йдемо, мовъ зъ довгою рукою старци пидъ церкву,—йдемо дывытысь на людей, якъ вони веселяться. Колы бѣ мы по-вбиралысь по людськи, то заразъ и сказали бѣ: калика, а якъ прыбралась?

„Я цилый викъ свій радощивъ не мала, и хочъ бы мене й заразъ прыняла земля. Я й теперъ часто по матери тужу. Не знаєшь, колы той вечиръ прийде. Якъ згадаю, такъ наче вчора її поховала. Умираючы приказувала сьнови: „Не завдавайте їй ганьбы, то за нею то й вамъ щастє буде. Якъ я по матери журылась! Було, слизьмч зхожу. Та, спасьби, одна жинка догадалась: пидкравшись, та жыта за плечы и всыпала. Я й не стала вже такъ гирко плакаты. Подумаетъ: шкода, шкода! зъ Богомъ не бытысь...—И якъ ти люде живутъ, що мають матиръ, та не поважають! А я, то се наче про мою матиръ проложено:

Маты-жъ наша, маты!

Де намъ тебе взяти?

Хыба-жъ тебе, маты,

Та й намалюваты?

Намалюю матиръ
На божнычку въ хати:
На покутѣ гляну,
Матусю згадаю;
Назадъ обернуся,—
Гиркымы заллюся.“

Що було мени їй казаты? Вона мени про мою втрату нагадала. Зплакнулы вкупѣ та й розійшысь.

Рушыла я дали зъ моимъ подружжемъ людськи слёзы збираты. Бо на радощи люде не такъ то багати. И сами въ собѣ не багато мы радощивъ носылы.

